

Univerza v Ljubljani
Fakulteta za socialno delo

Anja Koren Bejtulai

Prikrito brezdomstvo mladih

Diplomsko delo

Ljubljana, 2019

Univerza v Ljubljani
Fakulteta za socialno delo

Anja Koren Bejtulai

Prikrito brezdomstvo mladih

Diplomsko delo

Mentorica: doc. dr. Vera Grebenc

Ljubljana, 2019

Zahvala

Rada bi se zahvalila mentorici doc. dr. Veri Grebenc za strokovno podporo in nalezljivo energijo, s katero mi je dajala zagon pri pisanju diplomskega dela.

Hvala mojim staršem in možu za potrpežljivost, spodbudne besede in navdušenost tekom in ob koncu pisanja.

Prikrito brezdomstvo mladih

Povzetek diplomskega dela:

V diplomskem delu raziskujem problem prikritega brezdomstva mladih. V Sloveniji imamo dobro razvit sistem socialnega varstva mladih, zato zelo redko prihaja do tega, da se mladi (sploh mladoletni) znajdejo na ulici. V socialnem delu pa moramo brezdomstvo razumeti širše. Brezdomni so tudi mladi, ki sicer živijo doma, vendar njihovo okolje ni varno in so pod stalno grožnjo, da zavetje izgubijo, mladi, ki krožijo med različnimi začasnimi nastanitvenimi možnostmi (npr. institucionalna oskrba), ter mladi, ki sicer živijo sami, vendar nimajo podpore za varen prehod v odraslost.

S kvalitativno analizo intervjujev s strokovnimi delavci na področju dela z mladimi in brezdomnimi želim raziskati pojavne oblike te problematike, razumevanje brezdomstva v Sloveniji, življenjsko situacijo mladih, delo in vlogo strokovnih delavcev, potrebe mladih ter potrebe po novih oblikah pomoči in podpore.

Pomembna oblika brezdomstva mladih je dnevno brezdomstvo. Ti mladi imajo dom, vendar večji del dni preživijo na ulici. Razlogi za dnevno brezdomstvo so različni (področje tudi ni dobro raziskano); za večino mladih velja, da imajo konfliktno odnose s starši (ali skrbniki), se doma ne počutijo sprejete, varne. Za mlade je značilno, da se ne počutijo brezdomne, imajo široke, neizkoriščene socialne mreže in pogosto krožijo med različnimi začasnimi alternativnimi nastanitvami. Posledično ti mladi redko iščejo pomoč pri organizacijah, ki se ukvarjajo z brezdomnostjo, in so nezaupljivi do odraslih. Dnevno brezdomstvo se pogosto povezuje z uživanjem substanc.

Strokovni delavci opozarjajo na potrebo po vzpostavitvi nastanitvenih programov za polnoletne mlade. Neredko se zgodi, da starši zaradi nerešenih težav in stisk otroka po 18. letu postavijo na cesto. Tem mladim so na voljo samo programi za odrasle, ki ne odgovarjajo njihovim potrebam in niso prilagojeni njihovi življenjski situaciji. Strokovni delavci predlagajo tudi programe za mlade uživalce substanc, saj ti pogosto izpadejo iz obstoječih programov. Predlagajo odprtje dnevnega centra za mlade uživalce substanc. Predvideva se, da bi se tako zmanjšal obstoj dnevnega brezdomstva, mladi bi uživali manj substanc in imeli dostop do podpore in storitev, prilagojenim njihovi situaciji. Poudarjajo potrebo po več oziroma novih nastanitvenih programih za mlade po institucionalni namestitvi. Večinoma se dogaja, da se mladi po življenju v instituciji vrnejo v domače okolje – tudi zato, ker nimajo nobene alternative. Strokovni delavci opažajo tudi povezavo med brezdomnostjo v odraslosti in življenjem v instituciji v mladih letih. Mladi ponavadi leta živijo v izredno strukturiranem okolju, potem pa so kar naenkrat prepuščeni sami sebi. Opozarjajo, da moramo razvijati podpirne programe, ki bodo mladim pomagali na poti do samostojnega življenja.

Ključne besede: mladi, brezdomstvo, dnevno brezdomstvo, ranljivost mladih, razvijanje novih oblik pomoči in podpore, podporni programi.

Hidden Homelessness of Young People

Graduation Thesis Abstract

In the graduation thesis I am exploring the problem of hidden homelessness of young people. In Slovenia we have a well-developed system of youth welfare, so there are rarely situations where young people (specially minors) find themselves on the street. In social work however, we need to understand homelessness more broadly. Homeless are also young people who live at home, but the environment is not safe and they are constantly under the threat of losing shelter, young people who circulate among various temporary accommodation options (e.g. institutional care) and young people who live alone and do not have the support for a safe transition to adulthood.

Through a qualitative analysis of interviews with professional workers in the field of youth and homelessness, I would like to explore the emerging forms of the problem, understanding homelessness in Slovenia, the life situation of young people, the work and the role of professional workers, young peoples' needs and the need for new forms of assistance and support.

An important form of youth homelessness is homelessness during the day. These young people have a home but spend most of their days on the street. The reasons for "daily homelessness" are different (the area is also not well researched), most young people have conflicting relationships with their parents (or guardians), they do not feel accepted, safe at home. It is specific for young people that they do not feel homeless, they have broad, unused social networks and often circulate among various temporary alternative accommodation. As a result, these young people rarely seek help from organizations dealing with homelessness and are distrusting towards adults. "Daily homelessness" is often associated with substance use.

Professionals point out the need to set up accommodation programs for young adults. It is not uncommon for parents to put their child on the street after they come of age due to unresolved problems and distress. These young people have the option of adult programs that do not respond to their needs and their current living situation. They also propose programs for young substance users. Young users often fall out of existing programs. They propose opening a day centre for young substance users. It is anticipated that day centres would reduce the existence of "daily homelessness", young people would use less substances and have access to support and services tailored to their needs. They also emphasize the need for more or new accommodation programs for young people after they leave institutional care. Mostly young people return to their home environment after leaving institutions - also because they have no alternatives. Experts also note the link between homelessness in adulthood and life in institutions in younger years. Young people usually live in an extremely structured environment for years, and then they are left to themselves. They point out that we need to develop support programs that will help young people on their way to independent living.

Key words: youth, homelessness, daily homelessness, vulnerability of young people, development of new forms of assistance and support, support programs.

Vsebina

1. Brezdomstvo.....	1
1.1. ETHOS – Evropska tipologija brezdomstva in stanovanjske izključenosti.....	1
1.2. Razumevanje brezdomstva mladih	3
1.3. <i>Housing first</i> (»najprej stanovanje«).....	5
1.4. Razumevanje brezdomstva mladih v Sloveniji.....	6
1.5. Dnevno brezdomstvo mladih	7
2. Mladostništvo	9
3. Ranljivost.....	11
3.1. Mladi v konfliktu z zakonom in uživanje substanc.....	11
4. Šola.....	14
4.1. Vrstniška socialna mreža	14
4.2. Vloga strokovnih delavcev v šoli.....	15
4.3. Mladi, ki zapustijo šolski sistem	15
4.4. Šola in družinski odnosi.....	17
5. Družina	18
5.1. Beg od doma in konflikt z zakonom	18
6. Institucionalna obravnava in oskrba mladostnikov	20
6.1. Pomanjkljivosti institucionalne oskrbe	20
6.2. Deinstitutionalizacija kot odgovor na institucionalno oskrbo	21
7. Nove oblike pomoči in dobre prakse.....	24
7.1. Metode in koncepti.....	24
7.2. Potrebni programi in oblike nastanitev	24
8. Problem.....	27
8.1. Raziskovalna vprašanja.....	27
9. Metodologija.....	29
9.1. Vrsta raziskave	29
9.2. Raziskovalni instrument in viri podatkov	29
9.3. Populacija in vzorčenje	30
9.4. Zbiranje podatkov	30
9.5. Obdelava in analiza podatkov	30
10. Rezultati in razprava.....	32
10.1. Razumevanje brezdomstva mladih	32
10.1.1. Tipologija brezdomstva in stanovanjske izključenosti ETHOS	32
10.1.2. Vračanje v domače okolje	32
10.1.3. Dnevno brezdomstvo mladih.....	33
10.2. Življenjska situacija mladih	34
10.2.1. Družina	34
10.2.1.1. Družina kot dejavnik tveganja	34
10.2.1.2. Nevidnost stiske družin.....	34
10.2.1.3. Pomanjkanje pomoči družinam.....	35
10.2.2. Socialna mreža.....	35
10.2.3. Šola	36
10.2.3.1. Šola kot dejavnik tveganja	36
10.2.3.2. Vloga šole pri zagotavljanju pomoči	36
10.2.4. Duševno zdravje	37
10.2.5. Droge in alkohol	38
10.2.6. Mladi v konfliktu z zakonom	39
10.2.7. Institucionalna oskrba.....	39

10.2.7.1.	Izključevanje in prehajanje med institucijami	39
10.2.7.2.	Povezanost institucionalne oskrbe in brezdomstva v odraslosti	40
10.3.	Delo in vloga strokovnih delavcev	40
10.3.1.	Društvo v očeh javnosti	41
10.3.2.	Terensko delo	41
10.3.3.	Vzgoja mladih	42
10.4.	Potrebe mladih	43
10.5.	Razvijanje novih oblik pomoči	44
10.5.1.	Paradigmatska izhodišča	45
10.5.2.	Izključevanje iz obstoječih programov	45
10.5.3.	Programi za brezdomne mlade	46
10.5.4.	Programi za mlade po prenehanju izvendružinske oskrbe	46
10.5.5.	Programi za polnoletne mlade	47
10.5.6.	Programi za mlade uživalce substanc	47
10.5.7.	Ovire za spremembe in rešitve	48
10.5.8.	Dobre prakse v tujini	50
10.6.	Omejitve in kritično vrednotenje metodologije	50
11.	Sklepi	52
12.	Predlogi	55
12.1.	Spremembe v razumevanju	55
12.2.	Spremembe na ravni institucij	55
12.3.	Razvoj novih oblik pomoči in podpore	55
12.4.	Nadaljnje raziskave	56
13.	Uporabljena literatura	57
14.	Priloge	57
14.1.	Priloga A: Vprašalnik za strokovne delavce	63

Kazalo preglednic

Preglednica 1:	Evropska tipologija brezdomstva in stanovanjske izključenosti.....	1
Preglednica 2:	Potreba mladih po varnih odnosih.....	43
Preglednica 3:	Oblike pomoči, ki jih potrebujejo mladi	43

1. Brezdomstvo

1.1. ETHOS – Evropska tipologija brezdomstva in stanovanjske izključenosti

Na začetku predstavljam tipologijo brezdomstva ETHOS (European Typology on Homelessness and Housing Exclusion), saj je ključna za razumevanje situacije mladih in brezdomstva ter omogoča zavedanje, da brezdomni niso samo tisti, ki živijo na cesti. Tipologija je zato pomembna za razumevanje namena diplomskega dela.

Celotna tipologija stanovanjske situacije je takšna (ETHOS – European typology of homelessness and housing exclusion, b.d.):

Preglednica 1: Evropska tipologija brezdomstva in stanovanjske izključenosti (ETHOS – European typology of homelessness and housing exclusion, b.d.)

Konceptualna kategorija	Operacionalna kategorija	Bivanjska situacija	Generična definicija
<i>Brez strehe (Roofless)</i>	1. Ljudje, ki živijo na prostem – brez zavetja	1.1 Javna ali zunanja mesta	Življenje na cesti in javnih mestih brez zatočišča, ki je lahko definirano kot bivalni prostor
	2. Ljudje v zasilnih zavetiščih	2.1 Nočna zavetišča	Ljudje brez stalnega bivališča, ki uporabljajo nočna zavetišča in nizkopražna zavetišča
<i>Brez stanovanja (Houseless)</i>	3. Ljudje v zavetiščih za brezdomce	3.1 Zavetišča za brezdomne 3.2 Začasne namestitve 3.3 Prehodne podporne namestitve	Kjer je čas bivanja kratkotrajen
	4. Ljudje v zavetiščih za ženske	4.1 Zavetišča/zatočišča/varne hiše	Namestitve za ženske, ki doživljajo nasilje – bivanje je kratkotrajno
	5. Ljudje v namestitvah/azilih za priseljence	5.1 Sprejemni centri, azilni domovi 5.2 Stanovanja za migrantske delavce	Imigranti v sprejemnicah ali kratkotrajnih namestitvah zaradi urejanja njihovega statusa
	6. Ljudje, ki so pred odpustom iz institucij	6.1 Kazenske institucije 6.2 Zdravstvene institucije 6.3 Institucije za otroke	Ni predvidenega stanovanja po odpustu Podaljševanje bivanja v instituciji zaradi pomanjkanja zunanjih namestitev Otroci brez stalnega bivališča
	7. Ljudje z dolgoročno/specializirano podporo zaradi brezdomnosti	7.1 Specializirana podpora za stare brezdomne ljudi 7.2 Podporne namestitve za bivše brezdomne ljudi	Dolgotrajne namestitve za ljudi, ki so bili brezdomni
	8. Ljudje v negotovih bivališčih	8.1 Začasno bivanje pri sorodnikih/prijateljih 8.2 Brez veljavne	Življenje v konvencionalni stanovanjski obliki,
<i>Negotovo (Insecure)</i>			

Neprimerno (Inadequate)		podnajemne pogodbe 8.3 Ilegalna zasedba zemlje	ampak ne v želeni, zaradi pomanjkanja primernih stanovanj Zasedba stanovanja brez legalnega/ veljavnega dovoljenja Zasedba zemlje brez legalnega dovoljenja
	9. Ljudje, ki živijo v grožnji pred izselitvijo	9.1 Pravni nalogi za prisilno izselitev/ deložacijo 9.2 Nalogi za prisilen zaseg bivališča	Ko so izrečeni nalogi za deložacijo Ko ima banka nalog za zasedbo stanovanja
	10. Ljudje pod grožnjo nasilja	10.1 Incidenti, zabeleženi s strani policije	Izvršeno policijsko posredovanje za zagotavljanje varnosti žrtvam nasilja v družini
	11. Ljudje v začasni/ nekonvencionalnih strukturah	11.1 Mobilni domovi 11.2 Nekonvencionalne zgradbe 11.3 Začasne strukture	Prostor ni mišljen za bivanje Zasilna zatočišča, barake Delno vzdržljive strukture, koče
	12. Ljudje v neprimernih bivališčih	12.1 Naseljene zgradbe, neprimerne za bivanje	Prostori, neprimerni za bivanje glede na zakonodajo in standarde
	13. Ljudje v prenaseljenih bivališčih	13.1 Glede na nacionalno normo prenaseljenosti	Definirano kot prekomerna gostota glede na standarde (površina prostora in uporabni prostori)

ETHOS je tipologija, po kateri se lahko prepozna različne oblike brezdomstva in stanovanjske izključenosti. Določa štiri kategorije tega pojava: brez strehe (*rooflessness*) – ljudje, ki ponoči spijo na ulici ali uporabljajo zasilna nočna zavetišča; brez stanovanja (*houselessness*) – ljudje v zavetiščih za brezdomne in drugih kratkotrajnih/časovno omejenih oblikah nastanitev; negotovo bivanje (*insecure housing*) – ljudje, ki v nastanitvi niso varni in živijo pod grožnjo izselitve; neprimerno bivanje (*inadequate housing*) – ljudje, ki živijo v prostorih, ki niso primerni za bivanje (FEANTSA report: child homelessness in Europe - an overview of emerging trends, 2007). Štiri konceptualne kategorije tako pokrivajo vse prepoznane oblike brezdomstva in stanovanjske izključenosti v Evropski uniji (ETHOS taking stock, 2006; ETHOS frequently asked questions, b.d.).

Prvotno je bila tipologija razvita za lažje zbiranje podatkov o brezdomnosti ter nadzor nad brezdomstvom in situacijami, kjer ljudem grozi brezdomstvo, za lažje razvijanje učinkovitih preventivnih ukrepov (ETHOS frequently asked questions, b.d.).

Tipologija ETHOS ni mišljena kot poenotenje razumevanja brezdomstva v Evropi, ampak kot orodje za primerjanje stanja med državami – je predlagana skupna evropska konceptualna definicija. Ne dela jasne ločnice med brezdomstvom in stanovanjsko

izključenostjo, s tem pa posameznim državam dopušča možnost, da si tipologijo razlagajo glede na njim specifično situacijo. Definicija brezdomstva po tipologiji ETHOS temelji na razumevanju doma. Obsega tri področja – fizično, socialno in pravno – odsotnost enega pa lahko pomeni brezdomstvo. Dom tako razumemo kot: imeti ustrezno stanovanje (fizično področje); biti sposoben vzdrževati zasebnost in uživati v odnosih z ljudmi v stanovanju (socialno področje); imeti legalno dovoljenje za zasedanje stanovanja (pravno področje) (FEANTSA report: child homelessness in Europe - an overview of emerging trends, 2007).

Tipologija ETHOS prikazuje brezdomstvo kot proces in ne statični fenomen (ETHOS frequently asked questions, b.d.). Tudi Dekleva in Razpotnik (2007) razumeta brezdomstvo kot proces in pravita, da se ta kaže z bivanjem v začasnih ali neprimernih bivališčih, selitvijo na cesto in potem spet nazaj. Brezdomstvo je pojav, ki se odvija v »medsektorskih prostorih« (vključeni so različni akterji, ki sodelujejo, pomagajo pri različnih težavah, s katerimi se srečuje posameznik, vendar ponavadi med seboj ne sodelujejo in nimajo celostne slike o življenjski situaciji posameznika). Spremenljivost položaja otežuje merjenje in oceno pojava, saj so obstoječi načini merjenja namenjeni uporabi v specifičnih življenjskih ali institucionalnih poljih – meri se na podlagi trenutne situacije posameznikov, ne meri pa se prehajanja med različnimi oblikami nastanitev in spremenljivosti položaja posameznikov. Brezdomstvo se meri v različnih organizacijah in društvih, ki delujejo na tem področju, oteženo pa je spremljanje spreminjanja življenjskih situacij posameznikov zaradi kroženja med različnimi (formalnimi ali neformalnimi) oblikami namestitev (Dekleva in Razpotnik, 2007).

1.2. Razumevanje brezdomstva mladih

Razmere in pojavnost brezdomstva se med državami močno razlikujejo, skupno pa je zaznavanje, da potrebujemo nove pristope (Tsemberis, 2011). Dolgo je prevladovalo razumevanje brezdomstva na podlagi osebne patologije. Brezdomstvo se je pojasnjevalo na podlagi osebnih značilnosti posameznika, kot so uživanje substanc, težave v duševnem zdravju ali drugi socialni dejavniki; če bi te težave izginile, bi posledično lahko rešili problem brezdomstva. Postopoma se je to razumevanje spremenilo. Po večini ga je zamenjal večfaktorski razlagovalni model, ki upošteva tudi strukturne faktorje (stanovanjska izključenost, brezposelnost in diskriminacija) in stanje na stanovanjskem trgu (Tsemberis, 2011).

Pri mladostniškem brezdomstvu je razumevanje drugačno in manj poenoteno. Stopnja brezdomnosti se med državami močno razlikuje, prav tako je položaj mladostnikov pogosto tesno povezan z njihovo družinsko situacijo, odraščanjem ipd., zato je razumevanje, kot tudi fokus reševanja, pogosto usmerjeno drugam (FEANTSA report: child homelessness in Europe - an overview of emerging trends, 2007). V nekaterih državah se jasno lotevajo problema otroškega in mladostniškega brezdomstva, v drugih pa so bolj osredotočeni na mladostniške probleme – ulični mladostniki, begajoči mladostniki, mladi pod varstvom države, mladoletniki brez spremstva, mladostniki, ki so pobegnili od doma, žrtve nasilja v družini, mladi, ki živijo v raznih institucijah. Taka poimenovanja se osredotočajo predvsem na urbane, socialne ali migracijske dimenzije problema in ne na probleme bivanja oziroma brezdomstva. Jasno pa je, da se ne glede na razloge in oznake, ki so jih ti otroci dobili, vsi spopadajo s precej podobnimi težavami, povezanimi z bivanjem (FEANTSA report: child homelessness in Europe - an overview of emerging trends, 2007).

Kanadska platforma za preprečevanje brezdomstva mladih Homeless Hub (Youth, b.d.) med brezdomne mlade vključuje mlade, stare med 13 in 24 let, ki živijo neodvisno od staršev ali skrbnikov in nimajo potrebne socialne podpore za varen prehod iz otroštva v odraslost. V takih okoliščinah nimajo stalnega mesta bivanja in prihodkov, nimajo nujno dostopa do socialnih storitev podpore in pomoči, ki bi jim omogočala varen in skrben prehod v spopadanje z odgovornostmi samostojnega življenja. Brezdomni mladi tako lahko živijo po hostlih, pri prijateljih, v skvotih ipd. ali živijo na ulici. Lahko živijo tudi pri starših ali skrbnikih, vendar so pod stalno grožnjo, da izgubijo zavetje. Mnogi mladi prehajajo med temi oblikami bivanja, kar jih uvršča med brezdomne (Youth, b.d.).

Brezdomstvo mladih se močno razlikuje od brezdomstva odraslih, tako v razlogih kot v posledicah in tudi v potrebnih ustreznih načinih intervencije (Youth, b.d.). Mladi dom zapustijo zaznamovani z odnosi (socialnimi in ekonomskimi), kjer so bili odvisni od odraslih skrbnikov. Velik del brezdomnih mladih je bil v izvendružinski oskrbi. Brezdomstvo torej ne pomeni samo izgube namestitve, ampak tudi zapustitev doma, kjer so bili mladi v odvisnih odnosih – tako pogosto istočasno izkusijo tudi prekinitev socialnih odnosov z družino, prijatelji in okoljem. Za učinkovito intervencijo je treba upoštevati te razlike ter nasloviti razloge in pogoje brezdomstva. Brezdomni mladi pogosto nimajo veščin in izkušenj, potrebnih za samostojno življenje. Njihovi brezdomnosti botrujejo konflikti v družini, pri mnogih zlorabe in izkušnje z izvendružinsko oskrbo (Youth, b.d.).

1.3. *Housing first* (»najprej stanovanje«)

V vedno več državah sledijo filozofiji *housing first* (»najprej stanovanje«). Nastanitev razumejo kot temelj za vzpostavljanje zdravega in stabilnega življenja ter socialno vključenost. Rešitve brezdomstva vidijo v varni in dostopni nastanitvi ter podpori programov, ki osebam pomagajo pri prehodu in obvladovanju samostojnega življenja (Housing, b.d.).

Koncept *housing first* je razvil dr. Sam Tsemberis leta 1992 v New Yorku. Ustanovil je organizacijo Pathways to Housing, ki je izhajala iz potreb uporabnikov in razumevanja pravice do stanovanja kot človekove pravice (Pathways Housing First, 2018). V tem času je zasnoval model *housing first* (model »najprej stanovanje«), ki ponuja takojšen dostop do stalne nastanitve posameznikom s težavami v duševnem zdravju in težavami z odvisnostjo. Danes se organizacija imenuje Pathways Housing First in usposablja druge organizacije in društva za delo po modelu *housing first*, izvaja raziskave in vpliva na politike, povezane z brezdomstvom (Pathways Housing First, 2018).

Koncept *housing first* je danes ena izmed najpomembnejših inovacij na področju reševanja problematike brezdomstva, ki se vedno bolj uporablja tudi v Evropi (Pleace, 2016). Prvotno je bil koncept zasnovan za brezdomne ljudi s težavami v duševnem zdravju in težavami z odvisnostjo, danes pa se uporablja kot koncept reševanja brezdomstva na splošno. Model, ki ga je ustvaril Tsemberis, se je začel prenašati med različnimi organizacijami in državami, se posledično prilagajal potrebam kulturnega okolja ter se spremenil v koncept, idejo, filozofijo, način razumevanja reševanja problematike brezdomstva (Pleace, 2016).

Ena od razlag koncepta *housing first* je, da je ta pristop k brezdomstvu usmerjen v okrevanje. Ljudem se omogoči samostojna in trajna namestitev brez pogojev, pod katerimi bi bili upravičeni do nastanitve – edini pogoj je torej dejstvo, da je oseba brezdomna (Gaetz, Scott in Gulliver, 2013). Šele po zagotovljenem domu se osebi ponudi dodatne storitve in podporo za spoprijemanje z ostalimi težavami. Princip, iz katerega izhaja koncept *housing first*, je, da osebe lažje okrevajo in napredujejo, če imajo varen prostor za bivanje – stanovanje je pravica in predpogoj, da osebe spremenijo svoje življenje. Stanovanje tako ni pogojeno s pripravljenostjo, sodelovalnostjo (npr. abstinenco) (Tsemberis, 2010; Gaetz, Scott in Gulliver, 2013). Tradicionalni programi *treatment first* imajo pristop, da se osebe najprej namesti v zasilne nastanitve ali druge oblike začasnega, prehodnega bivanja, dokler strokovnjaki ne odločijo, da so pripravljeni na samostojno življenje – po tem, ko so prejeli zdravljenje. Predpogoj je tako sodelovanje pri zdravljenju in popolna abstinenca od drog in alkohola (Gaetz, Scott in Gulliver, 2013). *Housing first* deluje obratno: brezdomnim ljudem se ponudi

nastanitev brez pogojevanja, ljudje sodelujejo pri odločanju o vrsti in lokaciji stanovanja, ljudi se preseli, kakor hitro je možno, tako da čim manj časa preživijo na cesti ali v zasilnih namestitvah. Šele po tem se ponudi storitve in podporo tistim, ki jo potrebujejo in hočejo. Izhaja se iz tega, da je pomoč najbolj učinkovita, kadar ljudem pomagaš vzpostaviti podpirajoče odnose in se počutijo vključene v skupnost (Gaetz, Scott in Gulliver, 2013). Osebe potrebujejo čas, da se naučijo, kako biti dobri sosede, in da pridobijo veščine in samozavest, potrebno za samostojnost. Do takrat potrebujejo podporo, sprejemanje in osebe, na katere se lahko obrnejo za pomoč ter finančno podporo (Davies, 2013).

Za uspeh programov, ki izhajajo iz koncepta *housing first*, Tsemberis (2010) poudarja štiri principe: priznavanje posameznikove potrebe po stanovanju, zagotavljanje fleksibilne podpore, odstranjevanje ovir, kadar je to mogoče, in sprejemanje odgovornosti za spremljanje (Tsemberis, 2010).

V Evropski uniji se uporaba koncepta pojasnjuje na podlagi osmih osnovnih načel: stanovanje je človekova pravica, ločevanje prostora bivanja in prostora podpore in pomoči, osredotočenost na okrevanje, zmanjševanje škode, aktivna participacija brez pritiska in prisile, osebno načrtovanje ter fleksibilna pomoč, dokler je potrebna (Pleace, 2016). V Evropski uniji je želja po širjenju koncepta *housing first*. Predlaga se uporaba izraza *housing led* (»stanovanjsko vodeno«), ki bi opisoval vse pristope politik, ki zagotavljanje stabilnih stanovanj na varnih posestvih razumejo kot prvi korak pri reševanju brezdomstva (Pleace, 2016).

1.4. Razumevanje brezdomstva mladih v Sloveniji

Brezdomstvo je socialno-kulturno relevanten pojem, kar pomeni, da je ocena pojava odvisna od robnih pogojev njegovega definiranja (Dekleva in Razpotnik, 2007). V Sloveniji brezdomstvo definiramo po najožji definiciji biti brez strehe, živeti na ulici, kar pogosto povezujemo z osebno patologijo (Leskošek, 2002, str. 109). V nekaterih državah Evropske unije so to definicijo razširili na vse, ki nimajo primerne osebne bivališča, kot prikazuje tipologija ETHOS (ETHOS – European typology of homelessness and housing exclusion, b.d.). Ta definicija se oddalji od osebne patologije in brezdomstvo vidi kot strukturni problem, ki zahteva širšo državno intervencijo in spremembo politike (Leskošek, 2002, str. 109). S širšim razumevanjem brezdomstva se približamo problemu prikritega brezdomstva mladih, ki vključuje tudi mlade, ki so nameščeni v razne institucije, vendar nimajo stalnega naslova in pravice, da tam ostanejo, ter mlade, ki nimajo stabilnega, varnega doma.

Razlog, zakaj brezdomstvo mladih ni resneje obravnavano pri oblikovalcih politik in zakaj ostaja prikrito, je tudi, da podatkov o mladih, ki ne živijo v družini, skoraj ni mogoče dobiti. Zato pogosto izpadejo iz raziskovalnih vzorcev in tako ne vemo ničesar o brezdomnih mladih, potrebah in načinih reševanja njihove situacije ali o posledicah takega načina življenja (Leskošek, 1999, str. 78).

V Sloveniji ni organizacije, ki bi bila zadolžena za vodenje evidence brezdomstva, posledično tudi ni mogoče voditi jasne statistike in zbirati podatkov. Različne organizacije, ki delajo na področju brezdomstva, imajo različne metode beleženja in merjenja števila oseb, zaradi različnih situacij in področij dela odkrivajo različne pojavne oblike, posledično so evidence nepopolne in deloma neprimerljive (Dekleva in Razpotnik, 2007). Edgar in Meert (2005) govorita o različnih pristopih in načinih merjenja, s katerimi je mogoče čim bolj natančno oceniti pojavnost brezdomstva: anketiranje in preštevanje oseb, ki spijo na cesti, zbiranje podatkov od ponudnikov socialnih storitev, populacijske ankete in anketiranje gospodinjestev, popisovanje stanovanj, pregledovanje vlog za pridobivanje stanovanj za brezdomne, podatki iz institucij (kaznovalne ustanove, psihiatrične ustanove itn.) ter specifična anketiranja (Edgar in Meert, 2005).

S težavami se srečujejo tudi mladi, ki so že dokaj samostojni in dovolj stari, da po zakonu lahko živijo samostojno (Razpotnik, 2007, str. 144–145). Večina brezdomnih mladih ali samo mladih, ki se želijo osamosvojiti, si ne more privoščiti najema stanovanja. Socialna podpora je prenizka, delo preko študentskega servisa ne plača najemnine in drugih življenjskih stroškov, nekateri si tega tudi z redno zaposlitvijo ne morejo plačati. Pogosto so mladi tudi podvrženi samovolji najemodajalcev, saj ni mehanizmov, ki bi jih ščitili (Razpotnik, 2007, str. 144–145).

1.5. Dnevno brezdomstvo mladih

Za mlade brezdomne je pomembno vprašanje upoštevanja dnevnega brezdomstva. Čeprav strogo gledano niso brezdomni, naletijo na enaka tveganja (Dekleva in Razpotnik, 2007). Gre za mlade, ki sicer imajo dom, vendar so njihovi dnevi precej podobni dnevom brezdomnih. Dnevno brezdomstvo je lahko vmesna, prehodna faza v življenje na ulici, lahko pa je tudi razmeroma trajno stanje. Posameznik je izključen iz produktivnih sfer: ni zaposlen, ne hodi (redno) v šolo, njegova socialna mreža pa pogosteje vključuje ljudi s podobno življenjsko situacijo oziroma je vezana na ljudi z ulice. Pri dnevnem brezdomstvu gre predvsem za to, da so aktivnosti ljudi čez dan enake aktivnostim ljudi z ulice (Dekleva in

Razpotnik, 2007). Mladi torej najpogosteje živijo doma, dneve pa preživljajo na ulici (v podhodih, parkih, zapuščenih stavbah ipd.), pogosto redno uživajo alkohol, droge in druge psihoaktivne snovi. Za te mlade je značilno, da se izogibajo zadrževanju v dnevnih centrih in da strokovni delavci z njimi težko navezujejo stik, saj gre za izredno nezaupljivo populacijo (Stegne, 2015).

Teza, ki jo dnevno brezdomstvo utemeljuje, je, da pri brezdomstvu ne gre le za pomanjkanje stanovanja in da razlog, da nekdo pristane na cesti, ni le pomanjkanje stanovanja, temveč je brezdomstvo precej kompleksnejši pojav (Dekleva in Razpotnik, 2007). Dnevno brezdomstvo je pojav, ki ni zajet v tipologijo ETHOS.

2. Mladostništvo

V literaturi najdemo kar nekaj različnih definicij mladih, mladostnikov in adolescence. Za boljše razumevanje bom navedla nekaj definicij in razumevanj tega obdobja življenja.

Nekateri mlade definirajo glede na starostni kriterij. Marjanovič Umek in Zupančič (2009) razumeta mladostništvo kot razvojno obdobje, v katero se uvrščajo mladi, stari med 11/12 in 22/24 let. Podobno pravita tudi Archer in Marcia (*Ego Identity: A Handbook for Psychosocial Research*, New York, 1993, kot navedeno v Poljšak-Škraban, 2004), ki adolescenco razdelita na tri obdobja: zgodnja adolescence traja od 12. do 15. leta, srednja od 16. do 18. leta, pozna pa od 18. do 22. leta. Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport mlade definira po starostnem kriteriju: »Mladi so mladostniki in mlade odrasle osebe obeh spolov, stari od 15. do dopolnjenega 29. leta« (Osnovne definicije, b.d.). Takšna starostna opredelitev je v evropskih državah pogosta in navedena v večini evropskih dokumentov o mladih. Mladi naj bi bili ljudje od zaključka obveznega šolanja (15 let) do dosega socialne zrelosti (30 let) (Petrovic, 2016).

Drugi kriterij definiranja mladih je psihosocialni razvoj. Razumevanje psihosocialnega razvoja mladostnikov je pomembno, saj razlaga, zakaj v tem obdobju pride do še dodatne ranljivosti, zakaj so lahko simptomi prikriti, detekcija pozna in problemi posledično težje rešljivi.

Poljšak-Škraban (2004) mladostništvo ali adolescenco razume kot prehodno obdobje med otroško odvisnostjo in odraslo neodvisnostjo, kjer se pojavljajo postopne spremembe v psihosocialnem razvoju ter različni načini preizkušanja samega sebe in sveta (Poljšak-Škraban, 2004). Mlad človek takrat ni več otrok, ni pa še odrasel (Ule, 2008). To je obdobje kritičnih življenjskih dogodkov ter individualnih razlik v vedenju, razvoju in izkušnjah (Poljšak-Škraban, 2004).

Mladost pomeni obdobje iskanja svoje identitete, socialnega eksperimentiranja s sabo in socialnim svetom (Leskošek, 1999, str. 82; Ule, 2008). Gre za zelo občutljivo obdobje, čas konstrukcij družbenih vlog in statusov, iskanje bistva življenja, vrednostnih ocen, vrednot (Ule, 2008). Adolescenca je najaktivnejše obdobje iskanja ravnotežja. V tem času se mladostnik ukvarja s tem, kako združiti zgodnejše vloge s pridobljenimi izkušnjami in novimi ideali (Poljšak-Škraban, 2004).

Koncept mladosti je odnosni koncept in naslavlja socialne procese. Tako lahko razumemo koncept mladosti v odnosu do odraslih (Ule, 2008). Leskošek (1999, str. 82) govori o spremembah v družinskih razmerjih. Pogosto je to obdobje konfliktov v družini, saj

mladi iščejo svoj prostor in širijo svoje meje. Starši na to reagirajo s postavljanjem še strožjih mej (Leskošek, 1999, str. 82) ali pa jim omogočajo večjo in včasih prezgodnjo avtonomijo (Coleman in Hagell, 2007). Razmere v družini se lahko zaradi pritiskov zaostrijo. V tem smislu je družina ranljiva (Leskošek, 1999, str. 82).

Duševni razvoj je v adolescenci zelo intenziven. Pogosto so odzivi mladih bolj odraz njihovih čustev kot pa razuma. Mladostniki imajo izrazito željo po vznemirjanju in sprostitvi, ampak pogosto premalo izkušenj, da bi sprostitev dosegli na neškodljiv način. Izrazita je tudi potreba po samopotrjevanju, njihova samopodoba pa je predvsem odvisna od tega, kako jih vidijo vrstniki (Tomori, 2000, str. 92–93). Okoli vrstniških odnosov se vrti skoraj cel njihov socialni sistem. Mladi se začnejo oddaljevati od družine in pripadnost iskati med vrstniki (Geldard in Geldard, 1999). V vrstniški skupini zadovoljujejo večino svojih potreb in se z njo identificirajo, vrstniki pa so lahko tako varovalni dejavnik kot tudi dejavnik tveganja (Borovnik in Mikelj, 2015, str. 153–155).

V mladostništvu je občutek pripadnosti in vključenosti izrednega pomena. Za razumevanje stigme, ki jo povzroča odstopanje od »običajnega« življenja, je pomembno, da razumemo pojem življenjskega poteka. Življenjski potek je institucija socializacije, ki določa nekakšen normativni okvir posamičnim biografskim potekom (Ule, 2008). Pojem je hkrati psihološki – kot spremembe v posameznikovi biografski izkušnji in identiteti ter socialna vključenost – in sociološki – nanaša se na družbene, institucionalne in strukturne spremembe. Življenjski potek tako vključuje dve področji: posamični življenjski potek in biografijo ter družbeni kontekst in institucionalni red. Gre za premikanje skozi različne družbene položaje, odnose, pričakovanja, vrednote (Ule, 2008). Statusni prehodi nadzorujejo življenjske poteke – opredeljujejo družbeno pričakovano trajanje določenega življenjskega obdobja, zaporedje in želene rezultate. Tako se vzpostavlja pojem normativne biografije. Odstopanje od norme pa ustvarja socialno napetost, kar vodi v različne pritiske. Institucije socialne države imajo vlogo, da zagotavljajo sekundarno normalizacijo in tako nudijo podporo v prelomnih, kritičnih življenjskih obdobjih (Ule, 2008). Z odstopanji od norme se spopadajo tudi brezdumni mladi, pogosto na vseh področjih svojega življenja – družina, zdravje, šola in vrstniki ter socialna vključenost.

3. Ranljivost

Koncept ranljivosti nas opozarja na okoliščine, ki privedejo do neenakega razmerja moči. Te okoliščine so na primer nasilje, odvisnost, brezposelnost, starost, bolezen, revščina, pripadnost diskriminirani etnični skupini, manjšini ipd. (Zaviršek in Škerjanc, 1998). Do ranljivosti pride postopoma. Gre za proces nalaganja situacij in izkušenj, ki pripeljejo posameznika, družino, skupino do izključenosti. Je proces dolgotrajnega pomanjkanja in izgubljanja vpliva nad pomembnimi področji življenja (Zaviršek in Škerjanc, 1998).

Individualizacija in hitra modernizacija mlade silita v hitro prilagajanje na spremembe in sposobnost »skrbeti sam zase« (Rener, 2000, str. 93; Ule, 2000, str. 33). Družbene spremembe ustvarjajo dve skupini mladih: zmagovalce z viri, da se prilagajajo in izkoristijo priložnosti, ter poražence brez virov za spopadanje s tveganji in zahtevami družbe (Ule, 2000, str. 33). Težnja po individualizaciji širi krog ranljivih mladih, ki so izpostavljeni tveganjem. Včasih so bili ranljivi predvsem mladi iz socialno ogroženih družin, danes pa so mladi izpostavljeni tveganjem predvsem zaradi družbenih naravnosti (Ule, 2000, str. 33).

Kljub temu razredne razlike in izkušnje močno vplivajo na ranljivost in socialno izključenost mladih. Izkušnje staršev dajo mladim različne predstave o svetu, izhodiščne položaje ter ustvarjajo odnose moči in marginalizacijo, utemeljeno na družbenih razlikah (Ule, 2008). Statistični urad Republike Slovenije pravi, da je bilo leta 2005 v Sloveniji 8,7 odstotka mladih (18–24 let) v družinah, ki živijo pod pragom revščine (Ule, 2008). Za leto 2017 najdemo podatek, da 12,8 odstotka mladoletnih otrok živi v družinah pod pragom revščine (Intihar, 2018).

Zagovorništvo je pomembna metoda socialnega dela za delo z ranljivimi, socialno izključenimi mladimi (Leskošek, 2002, str. 112; Zaviršek, 2006, str. 69). Coleman in Hagell (2007) ponujata kratko vodilo pri delu z ranljivimi mladimi: Spreminja se socialno okolje, v katerem mladi odraščajo, in s tem paradigme in metode dela. Ne smemo razmišljati, kako so si sami krivi za svoje težave, ampak o tem, kakšen kontekst za varno odraščanje jim ponujamo (Coleman in Hagell, 2007).

3.1. Mladi v konfliktu z zakonom in uživanje substanc

Ranljivost je tesno povezana z dejavniki tveganja (kot so družina, vrstniki, šola, vrednote) in prestopniškim vedenjem. Prisotnost dejavnikov tveganja še ne pomeni, da bo mladostnik nujno v konfliktu z zakonom, povečujejo pa možnost takega vedenja (Tomori, 2000, str. 95).

Dejavniki tveganja mlade delajo dovzetne za iskanje skupnosti in pripadnosti v družbah, ki so lahko prestopniške in kriminalne (Tomori, 2002, str. 17). Ule (2008) in Tomori (2000, str. 103–104; 2002, str. 17) pravita, da so mladi zelo občutljivi na izgubo statusa. Samopotrditve in občutke pripadnosti, cenjenosti in vključenosti lahko iščejo v skupinah mladih, ki so jim podobne (jih povezujejo dejavniki tveganja – šolska neuspešnost, uživanje substanc, izkušnje institucionalne obravnave in oskrbe itn.). Članstvo daje utopijo skupnosti, ki je lojalna in solidarna. V teh skupinah bodo poskušali doseči alternativni socialni status, ki je lahko družbeno nesprejemljiv, destruktiven in navzkriž z zakonom (Razpotnik, 2007, str. 143; Tomori, 2000, str. 103–104; 2002, str. 17; Ule, 2008).

Mladi, ki nimajo varnega bivališča, se lahko hitro znajdejo v krizi zaradi pomanjkanja finančne varnosti. S slabimi podpornimi sistemi in pomanjkanjem priložnosti na trgu dela posežejo po ilegalnih načinih služenja denarja, saj jim to omogoča preživetje. Kriminalna dejanja so tako lahko alternativa zaposlitvi (Razpotnik, 2007, str. 143). Način zaslužka je prilagojen njihovim potrebam, njihovem načinu življenja. Hkrati je svet kriminala nekaj fascinantnega, adrenalinskega in zahteva posebne veščine. Problematična je tudi kriminalizacija, saj utrjuje začaran krog iskanja »alternativne zaposlitve«. Stigma, povezana s kriminalizacijo, preprečuje, da bi si mladi spremenili življenje, in jih ponovno pahne v stare vzorce delovanja (Razpotnik, 2007, str. 143).

Pri delu z mladimi, ki so razvili odklonska vedenja, je pomembno vzpostavljanje njihove socialne mreže, iskanje rešitev skupaj z njimi, spoštovati njih kot sogovornike in njihovo pravico do resničnosti (Čačinovič Vogrinčič, 2000, str. 78; Čačinovič Vogrinčič, 1998).

Povezava med prestopniškim vedenjem, uživanjem substanc in izkušnjo brezdomstva je kompleksna. Med brezdomnimi je neprimerljivo več uživanja substanc, vendar se brezdomstva ne da pojasniti samo na podlagi tega. Pomembno je razumevanje, da uživanje substanc še ne nakazuje nujno na odvisnost ali na problematičen življenjski slog (Substance use & addiction, b.d.). Hkrati je veliko ljudi, ki so odvisni od substanc in nimajo izkušnje brezdomstva. Ljudje z nizkimi dohodki in težavami z odvisnostjo so vseeno veliko bolj nagnjeni k tveganju brezdomstva. Ko so enkrat na cesti, kot uživalci substanc veliko težje najdejo stanovanje in pridobijo pomoč za spoprijemanje s težavami uživanja in odvisnostjo. Zaradi povezanosti težav so pomembni programi zmanjševanja škode, ki ponujajo varno okolje ljudem, ki potrebujejo stabilnost za vzdrževanje abstinence. Enako pomembni so namestitveni programi, ki zagotavljajo okolje, v katerem se ljudje lahko spoprijemajo s problemi uživanja substanc. Prehodna stanovanja in podporne organizacije za zdravljenje odvisnosti so pogosto prepoznane kot glavni akterji reševanja težav z uživanjem substanc, a te

ustanove pogosto zahtevajo abstinenco. Rezultat tega je, da mnogi ljudje ne pridejo v programe, saj sami ne morejo doseči abstinence. Tako ostanejo na ulici ali v okolju, ki ne prispeva k spopadanju z odvisnostjo. Problem je tudi z nastanitvami po končanju programov, saj ljudje po odpustu pogosto nimajo kam iti, taka bivanjska situacija pa ogroža njihovo okrevanje (Substance use & addiction, b.d.).

V nadaljevanju opredeljujem nekatere dejavnike tveganja (oziroma varovalne dejavnike) – šolo in vrstnike, družino, institucionalno obravnavo in izvendružinsko oskrbo, saj jih lahko tesno povežemo z ranljivostjo in tveganjem brezdomstva.

4. Šola

Neuspešnost v šoli je lahko resen dejavnik tveganja za otroke in mlade. Močno vpliva na to, kako otrok dojema samega sebe. Samopodoba in samodojemanje posledično vpliva na vse ostale odločitve, ki jih sprejema, ter ga naredi dovzetnejšega za negativne vplive (Tomori, 2002, str. 17).

Šola za učence pomeni ogromen stres in psihično breme. Zahteve in šolske obveznosti se večajo, spremlja pa jih strah pred neuspehom. Kljub temu izobrazba v družbi pridobiva pomen (Klemenčič Rozman in Dekleva, 2007, str. 35). Napredovanje in doseganje zastavljenih standardov v šoli je pomemben pokazatelj socialnega in statusnega premika (Ule, 2008). Mladim šola služi kot mesto, kjer si nabirajo socialni, ekonomski in kulturni kapital. Otroci in mladi, ki teh standardov ne dosegajo, se počutijo manjvredne, neuspešne in izključene (Ule, 2008).

Podobno pravi Mencin Čeplak (2000, str. 128), da šolski sistem utrjuje mehanizme delitve na podlagi šolskega uspeha. Uspeh postane določilo tega, koliko je posameznik sposoben (Mencin Čeplak, 2000, str. 128). Mladi, ki so v šoli dosegali slabe rezultate, imajo manj izbire pri nadaljevanju šolanja, hkrati jih spremlja stigma in simbolika, ki jo pripisujemo otrokom s slabim učnim uspehom ali učnimi težavami (Mencin Čeplak, 2002b, str. 19–21). Pogosto neuspeh pri enem predmetu vpliva na neuspeh pri drugem, kar onemogoča utrjevanje zaupanja v svoje sposobnosti (Mencin Čeplak, 2000, str. 129).

Pomembno je vedeti, da šolski uspeh ni nujno usoden za posameznika. Jakost vpliva je odvisna predvsem od drugih varovalnih dejavnikov in mehanizmov, ki vplivajo na otroka oziroma mladostnika (družina, vrstniki, vrednote, socialna vključenost). Vseeno pa to ne zmanjšuje pomena šole kot dejavnika tveganja (Mencin Čeplak, 2002b, str. 20).

4.1. Vrstniška socialna mreža

V šolah primanjkuje vrstniške pomoči pri šolskem delu, kar povečuje anksioznost pri mladih s slabšim uspehom (Mencin Čeplak, 2000, str. 128).

Socialni kapital je ključen za preprečevanje socialnega izključevanja. Negativni kapital, ki ga bodo mladi iskali, če se bodo počutili manjvredne in izključene, je eden izmed glavnih faktorjev, ki prispeva k tveganim in družbeno nesprejemljivim vedenjem (Coleman in Hagell, 2007).

Čačinovič Vogrinčič (2000, str. 82) vseeno poudarja pomen socialne mreže mladostnika, ne glede na to, kako negativna se zdi odgovornim odraslim. Pravi, da je socialna mreža za

mladega pomemben vir moči. Tudi v primeru, ko gre za negativne vplive socialne mreže na mladostnika, je to pomembna ovira, ki omogoča dober razplet. Mladostnikova socialna mreža nam pomaga odkriti njegove potrebe in morebitne ovire na poti k spremembam (Čačinovič Vogrinčič, 2000, str. 82).

4.2. Vloga strokovnih delavcev v šoli

Pomembna točka tveganja v šolskem okolju je tudi odnos učiteljev do učencev s težavami (Mencin Čeplak, 2002b, str. 20). Če učitelj od učenca s težavami pričakuje, da bo neuspešen, se do njega vede drugače kot do uspešnih učencev. Otroke in mlade s takim odnosom stigmatizirajo, povzročajo negativne izkušnje in odpor. Učencu pade motivacija in se slabša samopodoba, posledično težje in slabše opravlja svoje šolske obveznosti. Temu pravimo »fenomen samoizpolnjujoče se napovedi« (Mencin Čeplak, 2002b, str. 20). Ponavljajoče negativne izkušnje poglobljajo te občutke in ogrozijo mladostnikovo samopodobo ter onemogočajo pozitiven odnos do izzivov in reševanja problemov (Ule, 2008). Odnos učiteljev je zato pomemben varovalni dejavnik ali dejavnik tveganja (Mencin Čeplak, 2002b, str. 20).

Zloković (2002, str. 228–229) šolo vidi kot pomemben varovalni dejavnik za prepoznavanje in reševanje težav v družini. Mladi veliko svojega časa preživijo v šolah, zato bi se morala tam ustvariti bolj občutljiva klima in močni kolektivi strokovnjakov, ki bi lahko posredovali, ko je otrok v stiski (Zloković, 2002, str. 228–229).

4.3. Mladi, ki zapustijo šolski sistem

Posebno skupino predstavljajo mladi, ki zapustijo šolski sistem. Ko govorimo o mladih, ki zapustijo sistem rednega šolanja, moramo biti pozorni na besedo *zapustiti*, saj daje vtis, da gre za prostovoljno odločitev posameznika (Mencin Čeplak, 2000, str. 133–135). Mladi pa je v izstop iz šole vedno prisiljen ali na nek način izključen. Pogosto je občutek nepripadanja tako močan, da učenec zapusti šolo. Šolski sistem po svoji naravi deluje tako, da izključuje mlade, ki so moteči, in jih tako prisili, da zapustijo šolo (Mencin Čeplak, 2000, str. 133–135).

Flaker idr. (2005) v raziskavi iz leta 2005 navajajo, da gre pri osipu za dve vrsti prenehanja šolanja: izpis in izključitev. Iz podatkov iz šol ugotavljata, da je izključitev v primerjavi z izpisi zelo malo, vendar je bistvo v tem, da na šolah staršem in učencem pogosto svetujejo izpis (kadar gre za neuspeh na šolskem področju), kar omogoča boljše možnosti za vpis v drugo šolo. Do izključitve večinoma pride le, kadar gre za večje kršitve šolskih pravil

in reda (torej kot disciplinski ukrep). Ne glede na to, ali gre za izpis ali izključitev, sta to skupini učencev, ki bi potrebovali posebno skrb in zaščito (Flaker idr., 2005).

Veliko raziskav kaže, da je družbenoekonomski položaj ključen dejavnik pri izpadu. Pomembno je vzdušje, naklonjenost učenju in spodbuda, ki jo ustvarja družinsko okolje. Vrednote in prioritete se s staršev prenašajo na otroke in mlade (Ule, 2008). V raziskavi Flakerja idr. (2005) so strokovni delavci kot dejavnik uspešnosti v šoli poudarili predvsem družino. Navajali so različne situacije, ki lahko pri mladostniku sprožijo stisko ali odklonilen odnos do šolanja: revščino, alkoholizem, enostarševske družine, priseljske starše, spodbudnost okolja za šolski uspeh, nasilje, odsotnost staršev itn. (Flaker idr., 2005).

Kot že prej omenjeno, je socialna vključenost za mlade izrednega pomena, zato je izključenost iz šolskega sistema pomemben dejavnik tveganja. Mladostnik, ki ni vključen v proces rednega šolanja, ima močno zmanjšan socialni prostor, v katerem lahko deluje (Tomori, 2002, str. 17–18). Da zadovolji svoje potrebe in želje zato išče skupino, ki mu je bolj dostopna. Ponavadi je to skupina vrstnikov, ki so enako neuspešni in izključeni iz šolskega sistema. Povezujejo jih vrednote odklonilnega odnosa do sistema, samopotrjevanje pogosto postane destruktivno. Pomembno tveganje, ki se pojavlja pri takih skupinah mladih, je tudi uživanje substanc in druga tvegana vedenja, ki blažijo notranjo napetost in dajejo občutek obvladovanja svojega življenja (Tomori, 2002, str. 17–18). Tudi raziskava Flakerja idr. (2005) govori o negativnih vplivih izpada iz šolskega sistema na mlade. Okolica jih pogosto označi za tiste, ki delajo nemir na ulici, uničujejo. Podobno jih tudi vrstniki zaznavajo kot tiste, ki so krivi vandalizma (Flaker idr., 2005). Nesprejemanje vedenja s strani okolja lahko še poveča odklonilen odnos in odpor do prevladujočih socialnih norm (Tomori, 2002, str. 17–18). Seveda ne preseneča, da omenjena raziskava kaže nizko samopodobo mladih, izpadlih iz šolskega sistema. Težko najdejo in prepoznajo svoje pozitivne lastnosti, pogosta težava je tudi brezcilnost in pasivnost; kopičijo se neuspehi, kritike okolice in pomanjkanje spodbude ter vere v njihove sposobnosti (Flaker idr., 2005).

Coleman in Hagell (2007) pravita, da je za mlade, ki so ponavljajoči prestopniki, najbolj značilno, da so popolnoma izključeni iz izobraževalnega sistema. Delati je torej treba na opolnomočenju in mlade podpreti, da se bodo cenili in prepoznavali svoje moči (Coleman in Hagell, 2007).

4.4. Šola in družinski odnosi

Mladi in njihovi starši so prisiljeni, da zgodaj sprejemajo odločitve, ki lahko vplivajo na otrokovo prihodnost, kar pa odgovornost za kakovost odraslega življenja premakne v otroštvo (Rener, 2000, str. 94). Starši otrok, ki v šoli niso dovolj uspešni, zato čutijo veliko krivde in občutek neuspeha. Otroci oziroma mladostniki čutijo razočaranje, kar posledično vpliva na odnos med mladostnikom in starši ter pri mlademu še pogloblja občutek nezadostnosti in slabo samopodobo (Mencin Čeplak, 2002a, str. 255).

Hkrati s porastom pričakovanj in deleža mladih, ki svoje šolanje nadaljujejo po srednješolski ali poklicni izobrazbi, pa se podaljšuje obdobje ekonomske odvisnosti od staršev. To mlade sili v vzdrževanje tudi konfliktnih odnosov (Ule, 2008).

Mencin Čeplak (2000, str. 121) govori o raziskavi Centra za socialno psihologijo med 1.687 osmošolci, ki priča o izrednem pomenu šolskega uspeha za mlade in njihove starše. Raziskava kaže tudi, da je podpora staršev pomembnejši faktor za dobro počutje v šoli kot šolski uspeh. To je sicer zelo pozitivna ugotovitev, vendar se je hkrati pokazala tudi korelacija med slabšim uspehom in občutkom nezaupanja doma. Rezultati potrjujejo, da je šolski uspeh pomemben faktor v družinskih odnosih (Mencin Čeplak, 2000, str. 125–127).

5. Družina

Družina je ključni dejavnik v življenju mladih, saj opravlja naloge, ki omogočajo socializacijo otrok. Te naloge so predvsem: občutek lastne vrednosti, odnos do avtoritete, obvladovanje stresa in oblikovanje vrednostnega sistema (Tomori, 2000, str. 98). Tomori (2000, str. 102) pravi, da otrok potrebuje samozavest in pozitiven odnos, da se lahko kreativno spopada z izzivi. Če je otrok za to v družini prikrajšan, ne dobi občutka, da je spreten (Tomori, 2000, str. 102).

Družina prispeva k odpornosti mladih s podporo, kvalitetnimi odnosi med člani, socialno mrežo, materialno in finančno podporo ter s tem, koliko ceni izobraževanje (Coleman in Hagell, 2007).

Družina v stiski ima občutke krivde in osramočenosti, zato je pomoč ključna (Čačinovič Vogrinčič, 2000, str. 78). Zloković (2002, str. 226) pravi, da se po dolгих letih opazovanja kaže, da so mladostniki s težavami v družini najbolj ranljivi. Dokazano je, da ima najpomembnejšo vlogo dober odnos med otrokom oziroma mladostnikom in starši (Zloković, 2002, str. 226). Težave se lahko pojavijo zaradi stresnih situacij v družini, npr. revščine, ali pa mladostniki živijo v družinah, kjer primanjkuje kohezije – pogosti so konflikti med člani, starši so nagnjeni k temu, da disciplinirajo s kaznovanjem. To so ranljivi mladostniki, ki so brez pomoči in podpore, izpostavljeni zanemarjanju in zlorabam (Zloković, 2002, str. 228–229). Težav v družini se moramo zato lotiti previdno, saj so nekateri mladi doživljali zlorabe in nasilje (Schaffner, 1999). Zanemarjeni in zlorabljeni mladostniki svojo stisko pogosto izražajo z agresivnim, antisocialnim vedenjem, popuščanjem in neuspehi v šoli ali opustitvijo šolanja. Mladostniki, ki se vedejo agresivno, so prepogosto kritizirani in stigmatizirani. Zanemarija se razloge za agresivno vedenje, ki pogosto izhajajo iz prikrajšanosti za varno in spodbudno okolje, kjer se lahko razvijajo in rastejo. Ti mladi so počasi, ampak brez dvoma vsak dan bližje družbenemu robu (Zloković, 2002, str. 228–229).

5.1. Beg od doma in konflikt z zakonom

Prestopniško vedenje je lahko pokazatelj, da je družina odpovedala pri eni ali več svojih nalogah (Tomori, 2000, str. 98). Mladi, ki bežijo od doma ali svoje dneve preživljajo na cesti, so pogosto označeni za delinkventne. S to oznako prezremo, da nujno potrebujejo pomoč in da imajo pogosto težave v družini (Schaffner, 1999). Ceni se lahko samo otrok oziroma mladostnik, ki ima občutek, da ga njegova družina ljubi, sprejema in spoštuje (Tomori, 2000, str. 99). Mladostniki zato, da obranijo svojo samozavest, pogosto prevzamejo vlogo, v kateri

niso žrtve – prestopniško vedenje. Mladi v konfliktu z zakonom imajo ponavadi slabe izkušnje z avtoriteto v družini, zato začnejo gojiti odpor in sovraštvo do likov avtoritete. Družinski boji se v mladostništvu prenesejo na mladostnikov širši socialni prostor (Tomori, 2000, str. 99).

Mladi z negativnimi izkušnjami v primarni družini življenje na ulici pogosto opisujejo kot lastno izbiro, ki jim ustreza (Holdsworth in Morgan, 2005).

6. Institucionalna obravnava in oskrba mladostnikov

Tema brezdomnih mladih je v Sloveniji nova in ni prepoznana kot pomemben problem med oblikovalci politik na področju socialnega varstva mladih (Leskošek, 2002, str. 107; Razpotnik, 2007, str. 124). Pomemben razlog za to je usmerjenost v institucionalno obravnavo mladostnikov.

Omenjeni avtorji ugotavljajo, da sta za doktrino in prakso značilni birokratizacija in institucionalizacija. Na področju brezdomstva povzročata začaran krog in pomanjkanje primernih nastanitvenih programov za brezdomne mlade. Glede na uradne podatke praktično nimamo brezdomnih mladih (Leskošek, 2002, str. 107; Razpotnik, 2007, str. 124). Trenutna doktrina in praksa podpirata status quo in spodbujata pasivnost pri posameznikih, saj zagotavljata izključno eksistencialni minimum (Leskošek, 1999, str. 85). Zagotavljanje dostojnega življenja je po mnenju Razpotnik (2007, str. 155) veliko hitrejša in uspešnejša pot k pozitivni spremembi. Podobno pravi Leskošek (1999, str. 85) in dodaja, da javne službe večinoma intervenirajo šele takrat, ko je stanje alarmantno, čeprav je družina ponavadi že nekaj časa pred tem živela na robu. Krize v družini so videne kot osebni neuspeh in ne kot neuspeh države, da prepozna probleme, preden ti reproducirajo nove (Leskošek, 2002, str. 108).

6.1. Pomanjkljivosti institucionalne oskrbe

Veliko mladih, nameščenih v institucije, prihaja iz družin, ki so socialno prikrajšane, kjer je prisotna revščina, težave v duševnem zdravju, zlorabe in nasilje (Razpotnik, 2007, str. 124). Najpogostejši razlog za neprimerno stanovanje ali izgubo stanovanja je revščina. Družini je bila borba za preživetje najpomembnejša dejavnost in vsa energija je bila usmerjena v to. Intervencija pa pogosto nastopi takrat, ko v družini pride do konfliktov. Ti so lahko posledica neurejenih življenjskih razmer, vendar so centri za socialno delo nemočni pri reševanju stanovanjskih težav. Tako je edina rešitev, da družino razselijo in vsakemu posamezniku pomagajo znotraj utečenih mehanizmov (Leskošek, 1999, str. 85).

V primerih revščine, nasilja, uživanja substanc itn. socialnovarstvene organizacije namestijo mladoletnike v obstoječe državne institucije za izvendružinsko oskrbo (Leskošek, 1999, str. 73–84; Leskošek, 2002, str. 108). Za namestitev v institucijo morajo mladi dobiti diagnozo (čustvene, vedenjske motnje itn.), ki postane uradni razlog za namestitev. Ta razlog dobi lastnost etikete, ki ustvari povsem nov kontekst, v katerem mladostnik odrašča, glavna posledica tega pa je izločevanje mladih iz skupnosti (Leskošek, 1999, str. 73–84; Leskošek,

2002, str. 108). Usmerjenost v institucionalne namestitve nakazuje na slabšanje in pomanjkanje podpornih sistemov, ki jih zagotavlja država (Razpotnik, 2007, str. 124).

6.2. Deinstitutionalizacija kot odgovor na institucionalno oskrbo

Zavod je institucija, ki s seboj prinese določene značilnosti (Krajncan, 2012, str. 116–119). Prisotna je močna delitev dela, točno je določeno, kdo je za kaj zadolžen, kaj so njegove delovne naloge. Veljajo stroga pravila, ki imajo funkcijo obvladovanja problemov. Spremenijo se šele, ko pride do krize in je očitno, da trenutna pravila niso funkcionalna za izboljšanje situacije. Zaposleni se v sistemu rigidnih pravil težko zares posvetijo pedagoškemu in terapevtskemu delu, saj postane bolj pomembno izogibanje sankcijam – enako velja za mladostnike. Sredstva, s katerimi razpolagajo zavodi, se ne morejo uporabljati fleksibilno. Zavodi izbirajo mladostnike, ki ustrezajo ustanovi in njenim pogojem, saj nimajo sredstev za individualno prilagajanje potrebam mladostnikov (Krajncan, 2012, str. 116–119). Mnogi mladi, ki živijo v institucijah, so stigmatizirani, kar povzroča izključenost in marginalizacijo (Coleman in Hagell, 2007).

Obstoječe oblike izvedenjske oskrbe so bolj ali manj tradicionalne in ne odgovarjajo več potrebam mladih, ki v svojem primarnem okolju niso dobili zadostne podpore. Pojavljajo se potrebe po novih, v skupnost usmerjenih oblikah podpore, ki temeljijo na večji fleksibilnosti in hitrem, učinkovitem odzivanju na potrebe (Kobolt, 2015, str. 37–39).

Krajncan (2012, str. 116–127) govori o deinstitutionalizaciji vzgojnih zavodov in jo povezuje s koncepti decentralizacije, regionalizacije, normalizacije in socialne integracije. Decentralizacija ima pomembno vlogo pri preprečevanju stigmatizacije mladih in razvijanju zavodsko specifične subkulture (Krajncan, 2012, str. 119). Pomeni, da mladi ne živijo v eni ogromni instituciji na robu skupnosti, ampak so v namestitvah znotraj skupnosti. Pomembne so kvalitetno zgrajene stavbe, ki so enakomerno razporejene po celi skupnosti in so del nje (Coleman in Hagell, 2007).

Regionalizacija omogoča, da se mladi razvijajo v domačem okolju, ohranijo stike z vrstniki in se sami naučijo, kako postavljati meje, ko gre za negativne vplive (Krajncan, 2012, str. 120). Bližina domačemu okolju tudi omogoča večje sodelovanje s starši in delo na družinskem področju. Prakse centrov za socialno delo so včasih take, da mladostnika namestijo v bolj oddaljen zavod, da pretrga vezi z družbo, ki je negativno vplivala nanj, in začne novo življenje. Ta oddaljenost pa pri mladostnikih povzroči veliko zmede, izgubo identitete (Krajncan, 2012, str. 120).

Normalizacija pomeni, da imajo mladi kar se da normalen dnevni in letni ritem (Krajncan, 2012, str. 122). Sami določajo čas za počitek, za delo, rekreacijo, hranjenje, da se ločujejo kraji bivanja, šolanja in preživljanja prostega časa. Normalizacija stremi k čim večjemu upoštevanju želja, normalnemu razmerju med spoli, finančni varnosti ter k vključenosti v sosesko in skupnost (Krajncan, 2012, str. 122). Coleman in Hagell (2007) predlagata, da bi mlade vključevali v procese odločanja in delovanje zavoda na vseh nivojih (Coleman in Hagell, 2007).

Pomembna je tudi socialna integracija in inkluzija. V primeru mladostnikov to pomeni, da se zagovarja šola za vse, kjer ni segregacije učencev s težavami, ampak je omogočen skupen pouk. Mladi dobijo tiste prilagoditve, ki jih potrebujejo za uspeh. To ne pomeni posebne obravnave, ampak individualno obravnavo vseh otrok in mladih ter prepoznavanje njihove unikatnosti in specifičnosti, kar omogoča razvijanje njihovih potencialov (Krajncan, 2012, str. 123). Coleman in Hagell (2007) temu dodajata še jasne in konsistentne individualne načrte, sprotno preverjanje in ocenjevanje ter pomoč pri uresničevanju zastavljenih ciljev (Coleman in Hagell, 2007).

V Sloveniji v vzgojnih zavodih svoje učinkovitosti ne merijo s tem, kako uspešna je bila reintegracija otrok v okolje. V drugih državah pa vedno pogosteje merijo svojo uspešnost po tem, kako dobro so posameznika pripravili na življenje zunaj zavoda (Krajncan in Šoln Vrbinc, 2015, str. 23). Mladi v izvendružinski oskrbi so namreč izpostavljeni mnogo več tveganjem kot drugi mladi. Večinoma hitreje zapustijo oskrbo, kot mladi zapuščajo družino; imajo manj možnosti, da si pridobijo želeno izobrazbo; bolj so izpostavljeni tveganju brezdomstva (Coleman in Hagell, 2007). Razumljivo je, da na reintegracijo vpliva mnogo dejavnikov, ki niso povezani samo z institucijo (Krajncan in Šoln Vrbinc, 2015, str. 23), a vendar so za uspeh po zapustitvi institucije pomembni varni in stabilni odnosi (Kobolt, 1993, str. 32–33). Treba bi bilo razmišljati v smeri intenzivnejšega spremljanja po odpustu, saj so mladi z zaposlenimi vzpostavili pomembne odnose, ki se po odpustu kar naenkrat prekinajo (Krajncan in Šoln Vrbinc, 2015, str. 23).

Pomembno je poudariti, da bi morala biti izvendružinska oskrba res zadnja možnost za družino in mladostnika. Leskošek (2002, str. 108–112) pravi, da v resnici ni tako. V veliko primerih država plačuje več za nastanitev družine po različnih institucijah, kot pa bi stalo, da bi ji namenila finance za plačevanje najemnine. Avtorica vidi rešitev v tem, da se najprej prizna problem brezdomstva in da intervencija ni usmerjena v konflikte v družini, ampak v ekonomske in bivanjske težave, ki pahnejo družino v stisko. Potrebna je sprememba v definiciji brezdomstva (ne situacija, ko je oseba brez strehe nad glavo, ampak situacija

neprimerne nastanitve) in premik od brezdomstva kot osebne patologije v brezdomstvo kot posledico strukturnih problemov (Leskošek, 2002, str. 108–112).

7. Nove oblike pomoči in dobre prakse

7.1. Metode in koncepti

Delo z ranljivimi in brezdomnimi mladimi mora temeljiti na sočutju, biti dostopno in nestigmatizirajoče ter prepoznavati in upoštevati potrebe mladih. Delo mora biti osredotočeno na male korake (Razpotnik, 2007, str. 154–156). Ključno je terensko delo, vztrajnost in izhajanje iz uporabnikov. Ranljivi in brezdomni mladi imajo lahko težave z uživanjem substanc, zato je socialno delo, ki sprejema uživanje, nujna in edina smiselna paradigma (Razpotnik, 2007, str. 154–156).

Fleksibilna pomoč je sodoben koncept, ki sledi načelom socialnega dela. Temelji na nujenju celostne podpore s koordinacijo različnih vrst pomoči, ki se v procesu pokažejo kot individualno potrebne. To prepreči, da je uporabnik razpet med različne organizacije (Rapuš Pavel, 2007, str. 12). Potrebno je kakovostnejše sodelovanje med obstoječimi organizacijami in razvijanje novih podpornih sistemov.

Humer (1999, str. 215) predstavi zanimiva koncepta pomoči in podpore, ki sledita konceptu fleksibilne pomoči: *floating support* in *a la carte support*. Pri *floating support* ali »gibljivi podpori« gre za majhna stanovanja, razpršena med običajnimi stanovanji. Uporabniki imajo zagotovljeno bivanje in vso podporno infrastrukturo. Ko pomoči ne potrebujejo več, ostanejo v svojem stanovanju, vsa podpora pa se preseli k drugemu stanovanju in uporabniku. *A la carte support* ali »podpora a la carte« naj bi delovala v obliki mreže, v kateri se povezujejo različne organizacije in uporabniku nudijo celostno podporo ter mrežo storitev (zdravstvo, izobraževanje, vzgoja, zaposlovanje itn.). Pri tem modelu bi si uporabniki sami izbrali, katere storitve potrebujejo in katerih ne (Humer, 1999, str. 215).

Pomembna metoda pri delu z ranljivimi mladostniki je mentorstvo. Ko govorimo o mentorstvu mladih, mislimo družabništvo, ki temelji na dobrem odnosu, sodelovanju in vzajemnem spoštovanju (Rapuš Pavel, 2007, str. 12).

7.2. Potrebni programi in oblike nastanitev

O pomanjkanju ustrezne podpore in razvijanju novih programov se v Sloveniji govori že nekaj časa. Na Mednarodni konferenci o deinstitucionalizaciji leta 2014 (Socialno pedagoško razumevanje deinstitucionalizacije na področju dela z otroki in mladostniki, 2014) so predstavili socialnopedagoško razumevanje na področju dela z otroki in mladostniki. Usmeriti se moramo v oblikovanje več stanovanjskih skupin in stremeti k večji deinstitucionalizaciji.

Skupine je treba bolj diferencirati glede na potrebe mladih, ki tam bivajo, in jih narediti bolj vključujoče – ne glede na to, kako uspešno se prilagajajo družbenim zahtevam in normam (Socialno pedagoško razumevanje dezinstitutionalizacije na področju dela z otroki in mladostniki, 2014). Naslovljen je problem, da zdajšnje namestitve predvidevajo vrnitev v domače okolje. Marsikateremu mlademu vrnitev ni na voljo, zato so po odpustu prepuščeni sami sebi, saj ni razvitih oblik pomoči za osamosvajanje in samostojno življenje. To bi lahko omogočili z mladinskimi stanovanji, ki jih je pri nas občutno premalo (Socialno pedagoško razumevanje dezinstitutionalizacije na področju dela z otroki in mladostniki, 2014). Predlagane so bile naslednje spremembe in rešitve: dnevni centri bi morali biti specializirane oblike pomoči in podpore mladim in družinam, neposredno v njihovem okolju in ne le prostori druženja; socialnopedagoška pomoč družini na domu bi se izvajala neposredno v življenjskem okolju družine in bi lahko preprečevala nadaljnje razvijanje problemov; bolj specializirane oblike stanovanjskih skupin bližje domačemu okolju mladostnikov; specializirane oblike pomoči šolam, vrtcem ipd.; razvoj podpornih oblik pomoči, kot so npr. (sprejemna) mladinska stanovanja; specializirano rejništvo za otroke in mladostnike, ki potrebujejo pomoč in podporo bolj usposobljenih odraslih (Socialno pedagoško razumevanje dezinstitutionalizacije na področju dela z otroki in mladostniki, 2014). Tudi Coleman in Hagell (2007) menita, da bi bilo specializirano rejništvo lahko rešitev za mnoge mlade. Taka oblika oskrbe bi zahtevala ogromno sodelovanja med institucijami in rejniki, kot tudi financiranja (Coleman in Hagell, 2007).

Kaže se tudi potreba po bolj specifično usposobljenih strokovnjakih na področju duševnega zdravja. Mladi so skupina s specifičnimi potrebami (Coleman in Hagell, 2007). Spoštovati moramo mladostnikovo pravico do samoodločanja, saj le tako lahko pričakujemo, da bo pomoč učinkovita. To pomeni, da bi morali mladi dati privolitev, preden so napoteni k specialistu zaradi svojih težav. V nasprotnem primeru bodo slej ko prej opustili obiskovanje strokovnjaka in dobili negativno izkušnjo s ponujeno pomočjo (Coleman in Hagell, 2007).

Razpotnik (2007, str. 156) pravi, da moramo razvijati programe s predpostavko, da imajo uporabniki različne spretnosti in ustvarjalnosti ter lahko v spodbudnem okolju doprinesejo ne samo sebi, ampak celi skupnosti. Za primer navaja programe za osipnike. Sprašuje se, zakaj jih razumemo kot prostor za neuspešne namesto kot kreativne pristope, ki lahko konkurirajo klasičnemu izobraževanju (Razpotnik, 2007, str. 156).

Obstaja potreba po novih nastanitvah za različne ogrožene mlade, ki si želijo osamosvojitve, nimajo pa podpore družine (Razpotnik, 2007, str. 146). Finančni vidik je seveda pomemben, ključno pa je tudi, da se jim omogoči specifična podpora, ki bo

odgovarjala njihovim značilnostim in potrebam. Zaenkrat poznamo zavetišča, ki mladim niso posebej prilagojena, imajo pogosto omejen čas bivanja in so bolj izhod v sili. Dostopna so samo polnoletnim mladim, okolje pa ni najbolj spodbudno za mlade, ki si želijo nadaljevati šolanje (Razpotnik, 2007, str. 146). Potrebujemo programe in bivalne enote za mlade po odpustu iz različnih zavodov in drugih institucij. Samo z diferenciranimi oblikami namestitev lahko mladim omogočimo prehod v varno odraslost. Avtorica tako predlaga razvijanje »hiš na pol poti« (*half-way houses*), stanovanjske skupine za polnoletne brezdomne mlade, podprta stanovanja za zdravljenje odvisnikov in poceni stanovanja za brezposelne mlade. Zglede za to lahko najdemo v tujini, kjer ogromno teh oblik namestitve že obstaja (Razpotnik, 2007, str. 146).

Coleman in Hagell (2007) poudarita nekaj ključnih elementov programov, ki uspešno delujejo na področju zmanjševanja tveganega vedenja mladih:

- osredotočajo se na specifična vedenja ter ponujajo trening socialnih veščin in reševanja problemov,
- zadovoljujejo individualne potrebe posameznih mladih,
- so dobro strukturirani in načrtovani,
- so učinkovito nadzorovani in spremljani,
- temeljijo na programih, ki so dokazano uspešni.

8. Problem

Osrednji problem diplomskega dela je prikrito brezdomstvo mladih. Gre za precej neraziskano področje, ki tako med oblikovalci politik kot med splošno družbo velja za neprioritetno. Gre za prikrito populacijo, ki svojo situacijo pretežno uspešno, vendar začasno rešuje preko neformalnih virov.

Med opravljanjem prakse sem se večkrat srečala z mladimi, ki bi jih po tipologiji ETHOS (European Typology on Homelessness and Housing Exclusion) uvrstili med brezdomne. Stiske in konflikti v družini, slabe socialne razmere in pomanjkanje ustreznih programov so jih prisilili v (pre)zgodnje samostojno življenje brez podpore in pomoči pri prehodu v odraslost. Zaznati je torej pomanjkanje tako podpornih kot specializiranih programov za brezdomne mlade oziroma mlade na prehodu v samostojno življenje brez zadostne neformalne, družinske podpore.

Namen diplomskega dela je raziskati, kako strokovni delavci na področju dela z mladimi razumejo problematiko brezdomstva mladih, kakšne so življenjske situacije in potrebe mladih, s katerimi prihajajo v stik, kakšne so pomanjkljivosti v obstoječem sistemu varstva mladostnikov in kakšne odgovore in oblike dela s to skupino mladih je treba razviti.

Diplomsko delo tako zajema vse mlade, ki bi spadali pod konceptualne kategorije tipologije brezdomstva ETHOS (European Typology on Homelessness and Housing Exclusion): mlade, ki živijo samostojno, vendar nimajo zadostne podpore za varen prehod v odraslost; mlade, ki krožijo med različnimi začasnimi bivanjskimi situacijami; mlade, ki sicer živijo pri starših ali skrbnikih, vendar so pod stalno grožnjo, da izgubijo zavetje (ETHOS – European typology of homelessness and housing exclusion, b.d.).

Raziskovalni del bo osvetlil ključne točke fokusa načrtovanja programov pomoči in podpore ter z vidika strokovnjakov prikazal pomembnost razvoja novih programov in metod dela. Lahko je tudi v pomoč pri nadaljnjih, bolj specifičnih raziskavah na temo brezdomstva mladih in potreb po novih programih.

8.1. Raziskovalna vprašanja

- Kako strokovni delavci na področju dela z mladimi razumejo problematiko brezdomstva mladih?
- Kakšne so življenjske situacije mladih?
- Kakšne so potrebe mladih?
- Kakšne so pomanjkljivosti v obstoječem sistemu varstva mladostnikov?

- Kakšne odgovore in oblike dela je treba razviti?

9. Metodologija

9.1. Vrsta raziskave

Raziskava je kvalitativna, saj sem zbirala izkustveno gradivo z besednimi opisi in pripovedmi (Mesec, 1998; Mesec, Rape Žiberna in Rihter, 2009). Je eksplorativna, ker gre za spoznavanje področja problematike in njenih osnovnih značilnosti ter za odkrivanje, kje se pojavljajo problemi in kakšne bi bile možne nadaljnje rešitve, ki bi se lahko raziskale s kasnejšimi raziskavami. Raziskava je empirična, saj je zbrano novo, izkustveno gradivo s spraševanjem, ki sem ga obdelala z metodo kodiranja, ter uporabna, ker gre za raziskovanje za potrebe prakse (Mesec, 1998; Mesec, Rape Žiberna in Rihter, 2009).

9.2. Raziskovalni instrument in viri podatkov

Merski instrument je odprt intervju. Vodilo pri intervjuju je kombinacija tipologije brezdomstva ETHOS (ETHOS – European typology of homelessness and housing exclusion, b.d.) in opredeljenih raziskovalnih vprašanj. Tipologijo sem uporabila kot matriko za seznanitev z mojo perspektivo raziskovanja in senzibilizacijo sogovornikov o izpostavljenih temah v intervjuju ter kot podlago za diskusijo. Vprašanja sem postavljala na podlagi tem in raziskovalnih vprašanj. Teme so: klasifikacija brezdomstva po tipologiji ETHOS, razumevanje brezdomstva, življenjska situacija mladih, potrebe mladih, pomoč in delo z družino, predhodne izkušnje mladih z institucijami, vloga in metode dela strokovnih delavcev, obstoječe in potrebne oblike pomoči mladim, proces vzpostavljanja novih oblik pomoči in podpore mladim. Teme so okvirno vodilo pri intervjuju, saj izbrani intervjuvanci prihajajo iz zelo različnih organizacij, pokrivajo različna področja dela z brezdomnimi oziroma mladimi, imajo različne poglede na problematiko ter različne izkušnje. Vprašanja sem po potrebi dodajala (v obliki podvprašanj) in spreminjala glede na področja dela in znanje intervjuvanih strokovnih delavcev z namenom, da dobim čim več informacij.

Vodilo pri intervjuju je bila izbrana literatura in teme, ki jih obravnavam v uvodu.

Transkripti intervjujev in celoten postopek analize so zaradi varovanja osebnih podatkov in občutljivosti tematike hranjeni v osebni arhivu avtorice.

9.3. Populacija in vzorčenje

Populacija so vsi strokovni delavci, zaposleni na področju dela z brezdomnimi oziroma mladimi v Sloveniji na dneve izvajanja intervjujev.

Vzorec sem oblikovala priročno, saj ne bi prišla do podatkov vseh strokovnih delavcev, zaposlenih na področju mladih in brezdomstva. Vzorec je neslučajnostni in namenski. Pri namenskem vzorcu sem upoštevala, da so društva in institucije znane in čim bolj različne, da bi dobila različne poglede na raziskovalni problem ter bolj celostno raziskala prikrito brezdomstvo mladih v Sloveniji. Glede na tipe organizacij vzorec sestavlja pet oseb iz štirih društev ali institucij.

Intervjuje sem opravila s Hano Košan (univ. dipl. soc. ped.) in Ireno Bilčič (univ. dipl. soc. ped.) iz Kraljev ulice (intervju A), Mašo Martić (mag. zakon. in druž. štud.) iz društva DrogArt (intervju D), Majdo P. (univ. dipl. soc. del.), zaposleno v Kriznem centru za mlade Ljubljana (intervju B), in Boštjanom Bajželjem (univ. dipl. soc. ped), ravnateljem Mladinskega doma Jarše (intervju C). Z vsemi sem se preko elektronske pošte dogovorila za primeren čas izvajanja intervjuja. Intervjuji so potekali med oktobrom 2018 in januarjem 2019.

Rezultatov se ne da posplošiti, temveč predstavljajo znanja, opažanja, razumevanja, vidike in mnenja intervjuvancev.

9.4. Zbiranje podatkov

Intervjuje sem opravila v prostorih posameznega društva oziroma institucije. Pred začetkom izvajanja intervjujev sem dobila dovoljenje, da pogovor snemam. Intervjuji so trajali med 40 minut in eno uro in 45 minut. Vsi intervjuji so potekali v zaprtih prostorih, brez motečih dejavnikov. Samo v Kriznem centru za mlade Ljubljana se je zgodilo, da je bil intervju dvakrat prekinjen; prvič, ker se je morala strokovna delavka oglasiti na telefon, in drugič, ker je bilo treba poskrbeti za mlade, nastanjene v hiši.

9.5. Obdelava in analiza podatkov

Zbrane podatke sem obdelala in analizirala kvalitativno z metodo kodiranja.

Najprej sem naredila transkripte intervjujev. Določila sem teme, nadkategorije, kategorije in pojme konkretnim izjavam. Intervjuje sem odprto in osno kodirala. Za to metodo sem se odločila zato, da sem lahko informacije iz intervjujev zbrala v smiselne, sorodne enote in prepoznala izstopajoče teme. Osebne zgodbe mladih, ki so mi jih povedali strokovni delavci,

so posebej kodirane kot »ilustracija primera« oziroma »ilustracija kompleksnosti situacije«. Zgodbe so obdelane in analizirane ločeno, saj kot celota predstavljajo situacijo mladih in lahko le kot celota zajamejo kompleksnost in povezanost posameznih življenjskih področij.

10. Rezultati in razprava

Intervjuji in intervjuvanci so označeni s črkami. A sta zaposleni v društvu Kralji ulice (Hana Košan in Irena Bilčič), B je zaposlena na Kriznem centru za mlade Ljubljana (Majda P.), C je ravnatelj Mladinskega doma Jarše (Boštjan Bajželj), D je zaposlena v društvu DrogArt (Maša Martić).

10.1. Razumevanje brezdomstva mladih

10.1.1. Tipologija brezdomstva in stanovanjske izključenosti ETHOS

Analiza intervjujev pri definiranju in razumevanju brezdomstva mladih kaže dvojnost razumevanja. Sogovorniki poudarjajo dobro vzpostavljen sistem institucionalne oskrbe, ki preprečuje brezdomstvo mladih (predvsem mladoletnih); mladi torej ne pristanejo na cesti. Tipologijo ETHOS (ETHOS – European typology of homelessness and housing exclusion, b.d.) so komentirali trije intervjuvanci (intervjuji A, B in D). Mlade v institucijah prepoznavajo kot brezdomne oziroma potencialno ogrožene, da pristanejo na cesti. Kaže se dvojnost razumevanja kot razlika v paradigmah razumevanja brezdomstva: tradicionalno razumevanje – brezdomen je nekdo, ki živi na cesti in nima strehe nad glavo, ter širše razumevanje – brezdomen je nekdo, ki nima varne, stalne, primerne namestitve, ki zadovoljuje tako fiziološke kot psihološke potrebe. Širša definicija (s pomočjo tipologije ETHOS) (ETHOS – European typology of homelessness and housing exclusion, b.d.) se odmika od koncepta, da dokler obstaja možnost namestitve, oseba ni brezdomna. Institucionalna oskrba torej ne more biti rešitev brezdomstva mladih.

10.1.2. Vračanje v domače okolje

Intervjuvanec C pravi, da se mladi po institucionalni oskrbi najpogosteje vračajo v domače okolje (C142: »Ampak v resnici se največkrat vračajo domov. Včasih je to OK, včasih tisto okolje ni OK.«). Tu se srečamo še z enim paradoksom. Mladi so v institucijo nameščeni, ker domače okolje zanje ni primerno, ker jim ne omogoča zdravega razvoja (pa naj gre za zlorablajoče starše ali nemočne starše oziroma skrbnike). Po prenehanju institucionalne oskrbe pa večini mladih ni na voljo namestitve, ki bi jim še naprej omogočala zdrav razvoj in ohranjala napredek, ki naj bi se zgodil v času življenja v instituciji. Mladi so se tako mnogokrat primorani vrniti v okolje, ki je bilo (so)odgovorno za njihove težave.

10.1.3. Dnevno brezdomstvo mladih

Pomemben vidik brezdomstva, ki se pojavlja v dveh intervjujih (intervjuja A in D), je dnevno brezdomstvo mladih. Dekleva in Razpotnik (2007) v dnevno brezdomstvo uvrščata ljudi, ki sicer imajo streho nad glavo, vendar čez dan živijo življenje popolnoma podobno brezdomnemu človeku, ki živi na ulici. Mladi dneve preživljajo na ulici, v parkih, zapuščenih stavbah, čez noč pa se vrnejo domov (Dekleva in Razpotnik, 2007). Z dnevnim brezdomstvom pogosto povezujemo uživanje substanc. Gre za populacijo, ki je izredno nezaupljiva do odraslih (Stegne, 2015); več o nezaupljivosti mladih v nadaljevanju.

Razloge za dnevno brezdomstvo mladih intervjuvanci vidijo predvsem v *slabih odnosih doma* (A12: »... da niso več hodili domov ali pa so jih starši vrgli ven, ker so žurali, ga pili, droge in vse to.«, D4: »Torej te, ki imajo kam iti spat domov, ampak so zaradi slabih odnosov, nasilja, cele dneve zunaj.«, D9: »... težko mu je iti si karkoli skuhat, biti v istih prostorih – praktično ne je doma, ker se noče soočati s konflikti.«, D10: »Potem preživlja cele dneve bodisi zunaj na cesti bodisi doma, zaprt v sobi.«). Gre za *najbolj pojavno obliko brezdomstva mladih*, ki ima svoje značilnosti. Mladi se, kljub temu da preživljajo dneve na ulici, ne počutijo brezdomne (A13: »Pa se ne čutijo, da so brezdomni ...«). Značilno je tudi *izginevanje iz scene in pogosto kasnejše vračanje na sceno*. Razlogi za to so različni: (začasno) izboljšanje odnosov doma, pričetek šole, posredovanje institucij, preselitev, izkoriščanje socialne mreže – *kroženje* (gre za to, da se mladi selijo od enega prijatelja do drugega ali pa npr. živijo pri starih starših ipd.) (A120: »Ja veliko jih zgine, to je del njihove specifikke. Brezdomstvo ni nekaj stalnega zanje. Je pa velika verjetnost, da bodo enkrat prišli nazaj.«).

Kroženje je značilno predvsem za mlade, ponavadi uživalce substanc (Dekleva in Razpotnik, 2007). Oseba menja različne vrste nastanitve – bivanje v skvotih, pri starših ali skrbnikih, pri sorodnikih, prijateljih in različnih programih za odvajanje in zdravljenje zasvojenosti, lahko tudi v kazenskih institucijah. Zaradi kroženja se hitro zgodi, da jih izgubimo iz evidenc, saj so vedno nekje drugje. Socialne mreže in pogoji teh posameznikov pogosto ne omogočajo, da bi nekje stalno in varno bivali (Dekleva in Razpotnik, 2007).

10.2. Življenjska situacija mladih

10.2.1. Družina

10.2.1.1. Družina kot dejavnik tveganja

Družina je ključna točka diskusije o brezdomstvu mladih. Težave v družini, ki so jih omenjali intervjuvanci, so zelo raznolike. Sogovornici, ki delata na področju brezdomstva, sta bolj poudarjali težave, vezane na *revščino* (A86: »Gre za ogroženost otroka, ki izhaja iz različnih stvari, iz revščine, ki producira marsikaj drugega ali kontra, nekaj lahko tudi producira revščino in pride do odvzemov.«). V intervjuju B intervjuvanka navaja predvsem težave, ki izvirajo iz *konfliktnih odnosov* (B26: »Največkrat je glaven razlog konflikti s starši.«). Intervjuvanec C se bolj osredotoča na *težave pri vzgoji in permisiven pristop k vzgoji* (C163: »Mislim, da je ogromno takih, ki so popolnoma razvajeni. Danes je tega ful. Za vse so skrbeli za njih, vse so jim omogočili, jim vse dopuščali, odsotnost kazni, zgolj nagrade in negovanje.«). Sogovorniki govorijo tudi o *nasilju, spolnih zlorabah, zaničevanju in zanemarjanju mladostnikov* (B45: »Zanjo je punca *drama queen, trouble maker* od prvega dneva, odkar se je rodila. In to je punca poslušala 15 let.«, B82: »Je bila stara 14 let. Očim jo je spolno zlorabil.«, B97: »Fant je imel tudi modrico, ker ga je mama udarila. Ona mi je povedala, da je to že večkrat naredila.«) pa tudi o *nasilju mladostnikov nad starši* (C64: »Mama prej tega nikoli ni upala povedat, vsi smo vedeli, da se nekaj dogaja, včasih je med vrsticami kaj rekla. Dolgo časa smo morali z njimi delat, naša svetovalna služba, da smo jo pripeljali do te točke, da je tudi naglas to povedala.«). Intervjuvanki B in D navajata primera, kjer so *starši mladostnika izselili, ko je postal polnoleten*. Opozarjata na problem pomanjkanja sistemov pomoči družini, ko mladostniki dosežejo polnoletnost. V primerih, ki jih navajata, gre tako za neučinkovitost prejete pomoči kot tudi za neugotavljanje, da je družina v stiski (D61: »... niso ji poiskali ne sobe ne nič, samo s kovčki so jo postavili na cesto.«).

10.2.1.2. Nevidnost stiske družin

Intervjuvanca B in C sta zaposlena v državnem sistemu socialnega varstva otrok in mladostnikov in imata vpogled v to, kdaj ponavadi družina pride do pomoči. Oba opazata, da je to ponavadi zelo pozno. Včasih so družine »nevidne«, nihče ne opazi njihove stiske. Težave se pogosto poglobijo in situacija se stopnjuje do prisilne ali ekstremne intervencije v družini (B103: »Včasih se res družine izgubijo in mi ni jasno, kako.«). Hitrost pomoči je odvisna

predvsem od obnašanja mladostnika: šolska uspešnost daljša čas, v katerem družina dobi pomoč (C95: »Če pa tega ni in je zraven še šolsko uspešen mladostnik, pa zadeve kar tečejo naprej svojo pot, brez da se kdorkoli vključuje, pa so v ozadju lahko hude vedenjske ali čustvene težave.«), konflikt z zakonom pa spodbudi hitro intervencijo institucij (C94: »Razen, če pride navzkriž z zakonom, potem je zadeva drugačna.«). Oba intervjuvanca na primerih ilustrirata pogosto pozno zaznavanje težav mladostnikov in družine (primer polnoletnega mladostnika in materinega nasilja: B98: »Pa kako to noben ni videl, saj se mu je poznalo.«, B102: »CSD je bil zdaj prvič vključen, ker smo ga morali mi obvestiti.«).

10.2.1.3. Pomanjkanje pomoči družinam

Intervjuvanki v intervjuju A glede pomoči, ki je na voljo družinam, opozarjata na problem *pomanjkanja socialnovarstvenih storitev kontinuirane podpore* (A88: »... nima pa ne osebja ne časa, nima mehanizmov, da bi omogočali kontinuirano podporo.«) ter da so rešitve pogosto omejene na namestitev otroka oziroma mladostnika v izvendružinsko oskrbo in odreditev spremljanja centra za socialno delo (A82: »Zato pa je pri nas tako, če nekdo ne more bivati doma. Zelo majhni otroci grejo večinoma v rejniške družine, če so pa starejši, se jih da v zavod.«, A87: »Je pa res, da center za socialno delo spremlja bolj na način, da kontrolira ...«). Zdi se, da posredovanje državnih institucij pogosto pomeni kazen in kontrolo za družino. Primanjkuje celostnega in kontinuiranega pristopa pomoči in podpore, ki bi družini omogočala, da spremeni nefunkcionalne vzorce delovanja in ustvari okolje, ki bo vsem omogočalo varnost in prostor za razvoj.

10.2.2. Socialna mreža

Intervjuvanci poudarjajo specifičnost socialne mreže mladih. Mladi imajo več neizkoriščenih virov, ki lahko preprečujejo »klasično« brezdomstvo (A17: »Pri mladih je specifična situacija, ker imajo mreže, ki jih še niso izkoristili, zato je recimo značilna begavost – so malo doma, malo ne.«). Resnejše težave se ponavadi pojavijo takrat, ko mladi te mreže v celoti izkoristijo in nimajo več kam iti (A20: »... ampak so pogosto takrat nad 18 in potem nobenega več to ne briga. Padejo pod oskrbo za odrasle.«). Mladostniki, s katerimi se srečujejo intervjuvanci, imajo ponavadi široko socialno mrežo vrstnikov. Intervjuvanka B opozori na hudo osamljenost in stiske mladostnikov, ki nimajo socialne mreže vrstnikov (B41: »Ko se težave pojavijo na področju z vrstniki, takrat je pa res hudo. Ne narobe razumeti, tudi drugače je hudo ... ko pa niti tega nimaš, se počutiš čisto samega na svetu.«).

B43: »Najstnik, star 14 let, ki se že celo življenje počuti samega ... to pa je hudo, ker nimaš smisla, da bi sploh živel.«). Mladostništvo je čas, ko se mladi oddaljijo od družine in začnejo iskati pripadnost med vrstniki (Geldard in Geldard, 1999). Stiska mladostnika, ki se oddalji od družine, je huda; to, da je v institucionalni oskrbi, skoraj nujno vključuje tudi težave v družini. Če hkrati nima vrstniške podpore, ki bi zadovoljila potrebe po pripadnosti, vključenosti in občutku vrednosti, je stiska samo še hujša in reševanje težav težje. Krepitev vrstniških odnosov je zato ključnega pomena pri zagotavljanju podpore in pomoči mladostnikom.

10.2.3. Šola

10.2.3.1. Šola kot dejavnik tveganja

V zvezi z doseganjem zahtev šole in šolske uspešnosti sogovorniki poudarjajo, da mladostniki pogosto postavijo šolo na stranski tir zaradi ostalih težav, s katerimi se spoprijemajo, oziroma se ostali problemi odražajo tudi na šolskem področju (C68: »Šolsko področje praktično pri vseh ... Ampak veliko več je takih, kjer se tudi na šolskem področju odraža problematika, ali čustvena ali vedenjska.«, D36: »Nekaj jih hodi v šolo, veliko je tudi takih, ki so pustili šolo, dosti jih je, če ne drugo, padlo kak razred.«, A35: »O tem sploh ne morejo razmišljati ... kako, če niti ne veš, kje boš spal. Že s tem si prikrajšan, ko si tam (v instituciji), potem pa še enkrat (po odpustu), ko nimaš kam.«). Neuspehov v šoli sogovorniki ne vidijo kot razloga za težave, temveč pogostejše kot simptom, posledico drugih težav v življenju mladostnikov.

10.2.3.2. Vloga šole pri zagotavljanju pomoči

Intervjuvanec C poudarja pomembno temo na področju šolstva: vlogo šole pri zaznavanju težav in hitrejšemu zagotavljanju pomoči (C83: »Zdi se mi, da je velikokrat šola, osnovna šola, postavljena v funkcijo, da detektira in včasih se nič ne zgodi.«, C97: »Rekel bi, da je zgodnja detekcija vseh teh težav zelo pomembna in da bi morala imeti šola tukaj večjo vlogo.«). Intervjuvanec C navaja primere, kjer se šole niso odzvale na težave mladih (C168: »Ampak fant je star 17 let. Se je prej kaj z njim delalo? Pa saj ni kar naenkrat ratal tak. Kje so bili do zdaj? Kje so bile druge institucije? ... ko je tri šole zamenjal in so se starši odločili poiskati drugo varianto in prišli do nas. CSD se je nedavno vključil, ko je dilal in so našli vrečo trave.«, C87: »Ampak hočem povedati to, kaj je on delal prvi, drugi, tretji, četrti, peti razred oziroma kaj je šola, kamor je hodil, delala? So zaznali težave? Pa saj je nemogoče, da jih niso, ampak a se je kaj zgodilo zaradi tega? Kako so ga spuščali čez razrede, čeprav ni

imel znanja? Nekaj je šlo hudo narobe šest let. Nobena institucija se ni zganila v njegovem primeru.«). Šola je edina institucija, v katero je vključen vsak otrok, in prostor, kjer mladi preživijo večino svojega časa (poleg doma). Vloga šole pri detekciji in posredovanju je močno zanemarjena, kar intervjuvanec pripisuje predvsem podhranjenosti kadra (C98: »Razumem tudi podhranjenost kadrov in financ ... enega svetovalnega delavca na ne vem koliko oddelkov, več sto učencev – ja ta svetovalni delavec niti pod razno ne more opravljati svojega dela.«). Treba je nasloviti tudi vlogo učiteljev, ki so z mladimi redno v stiku in naj bi imeli pregled nad vsemi učenci in celotno skupinsko dinamiko. V zadnjem času se veliko govori o šoli, ki postaja samo izobraževalna ustanova, kjer ni več prostora in časa za vzgojo. Opuščanje vzgoje pomeni opuščanje stikov z vsakim učencem posebej ter onemogoča učiteljem, da bi zaznali in prepoznali težave. Pomembno je razumeti, da je šola v mnogih primerih tista institucija, ki prva reagira in zazna težave mladih ter pogosto deluje v korist otroka oziroma mladostnika. Izjave intervjuvanca opozarjajo na to, da so primeri, kjer mladi leta padajo čez razpoke šolskega sistema, kjer težave mladih leta ostajajo neopažene in nerešene.

10.2.4. Duševno zdravje

Trije intervjuvanci (B, C in D) omenjajo, da imajo mladi, s katerimi se srečujejo, *pogosto psihiatrične diagnoze in izkušnjo psihiatričnega zdravljenja* (B154: »Pedopsihiatrija, tega je ogromno ...«, C71: »Sem in tja so psihiatrične težave, teh je kar nekaj po naših ocenah, da so tudi v psihiatrični obravnavi – da gre za kakšne blažje psihoze pa tudi kaj več.«, D38: »Kar nekajkrat smo se pogovarjali z mladimi, ki imajo izkušnje s psihiatrijo ...«). Intervjuvanka B skozi primere poudari predvsem depresijo, samopoškodovanje, poskuse samomora in agresivno vedenje.

Raziskava, ki jo je izvedla Svetovna zdravstvena organizacija (Health for the world's adolescents: a second chance in the second decade, b.d.), ugotavlja, da je depresija glavni razlog bolezni pri mladih med 10. in 19. letom starosti (Health for the world's adolescents: a second chance in the second decade, b.d.). Pri mladih je zato treba krepiti socialne veščine, veščine za reševanje problemov (*problem-solving*) in samozavest. To preprečuje težave v duševnem zdravju, kot so vedenjske težave, anksioznost, depresija in motnje hranjenja, ter zmanjša tveganje za neželena vedenja, povezana s spolnostjo, uživanjem substanc in agresivnim vedenjem (Adolescents and mental health, b.d.).

10.2.5. Droge in alkohol

Intervjuvanka D opravlja predvsem terensko delo z mladimi, ki so po večini dnevni brezdomci, in med uporabniki opaza veliko posameznikov, ki imajo izkušnjo prisilnega zdravljenja zasvojenosti (D40: »... da so jih strokovni delavci ali starši prisilili, da se vključijo v center za zdravljenje odvisnih od prepovedanih drog ali pa v kakšno drugo visokopražno organizacijo, kot Projekt Človek.«). Kljub temu, da se mora mladostnik prostovoljno vključiti v programe odvajanja, imamo odrasli veliko moči in neformalnih sredstev prisile. Intervjuvanka B navaja primer prisilnega zdravljenja na področju duševnega zdravja in zdravljenja zasvojenosti ter opozarja, da se prisilno zdravljenje pogosto ne obnese (B118: »To je sicer dvorezen meč, marsikateri mladostnik bi rabil terapije, obravnava, mogoče tudi zdravljenje, ampak ga ne moreš prisilit, če noče. Po eni strani bi bilo dobro, če bi imeli tudi mi to možnost prisile, ampak po drugi strani pa nima smisla, ker če nočeš, ne bo rezultata. Uspeh bo mogoče, dokler bo zunanji pritisk, ampak nujno je potreben notranji motiv.«, B121: »Pa smo ji rekli, da ga nima smisla silit, ker ne bo rezultata. Ona je vseeno vztrajala in po dveh dnevih je mladostnik prišel nazaj v KCM. Iz terapije so ga odpustili, ker ni hotel sodelovati in kvaril dinamiko skupine, jim rušil sistem.«, B124: »Če ni notranje motivacije pri takih terapijah, ne bo rezultata.«). V socialnem delu se držimo vodila, da vse delamo skupaj z uporabnikom, z njegovo privolitvijo in na način, da je uporabnik tisti, ki ima kontrolo nad svojim življenjem (Čačinovič Vogrinčič, Kobal, Mešl in Možina, 2011).

Uporabo drog in alkohola sogovorniki razlagajo kot simptom, sekundarno težavo, ki se razvije kot mehanizem za spopadanje z drugimi težavami, kot strategija preživetja (B111: »Ampak trava je posledica nečesa in treba je iskat vzrok in to popraviti.«, C73: »Mislim, da ta največkrat ni razlog za težave, ampak simptomatika, ki kaže na kaj drugega, ali pa kot posledica, lahko je to beg ali iskanje.«). Govorijo o drugih problemih, ki so ustvarili željo po begu iz resničnosti, zaradi česar mladi posegajo po substancah.

Kenny in McCabe (Working with Substance Misuse, Year 1 – Distance Learning Pack, Birmingham, 1999, kot navedeno v Grebenc, 2003) govorita o povezavi med uživanjem substanc in kriminalom. Delinkventno in kriminalno vedenje naj bi spodbujale spremenljivke, kot so neuspeh v šoli, vrstniški vpliv, revščina in nesocialno vedenje. Ne da pa se določiti, ali kriminalno vedenje povzroča uživanje substanc ali obratno. Pojava nista vzročno povezana, ampak se pogosto prekrivata (Kenny in McCabe, Working with Substance Misuse, Year 1 – Distance Learning Pack, Birmingham, 1999, kot navedeno v Grebenc, 2003).

10.2.6. Mladi v konfliktu z zakonom

O konfliktih z zakonom govorita intervjuvanca C in D. Intervjuvanca navajata precej različne razloge za prestopniško vedenje. Intervjuvanec C kot razloge navaja predvsem iskanje identitete, pripadnosti in družbene vključenosti (C74: »Včasih se kakšen znajde v družbi, kjer se lahko tako dokaže znotraj te družbe ...«, C76: »Včasih je to način preživetja, ker znotraj tako strukturiranega življenja imajo vloge ...«). Mladi, s katerimi se srečuje, so že vključeni v sistem institucionalne oskrbe in posledično je poskrbljeno za njihove fiziološke potrebe. Intervjuvanka D pa kot razlog prepoznava predvsem revščino (D46: »... to počnejo, počnejo zato, ker preprosto nimajo drugih virov dohodka.«, D47: »Dostikrat si kradejo hrano. Mislim, da je to večina primerov med mladimi – bolj kot kaj drugega.«, D50: »Ampak po občutku bi rekla, da je prej zaradi revščine.«). Mladi, s katerimi se srečuje, svoje dneve preživljajo na ulici, kar pomeni slabe odnose doma, pomanjkanje podpore, lahko pa tudi nezadovoljene fiziološke potrebe.

V literaturi najdemo povezavo med dejavniki tveganja in prestopniškim vedenjem. Dejavniki tveganja v mladostniku sprožijo občutke neuspeha, osamljenosti, nespadanja itd. ter vodijo v to, da mladostnik začne iskati alternativen družbeni status, kjer se bo počutil sprejetega in vrednega (Tomori, 2000, str. 95; Ule, 2008).

10.2.7. Institucionalna oskrba

Intervjuvanci pravijo, da imajo mladi, s katerimi se srečujejo, raznolike izkušnje z institucionalno oskrbo, tako dobre kot slabe.

10.2.7.1. Izključevanje in prehajanje med institucijami

Poudarjeno je izključevanje iz institucij in posledično pogosto prehajanje med različnimi institucijami. Intervjuvanka D nima dostopa do podatkov uporabnikov, zato ve le to, kar ji uporabniki sami povedo. Opaža problem uporabnikov substanc, ki pogosto prehajajo med institucijami (D89: »Samo enkrat sem se seznanila s takim primerom, ko sem dobila občutek, da so si jo podajali kot vroč krompir. Mi res delamo z eno med težjimi populacijami, ker je uporaba drog vedno en tak bav bav, s čimer se noben noče ukvarjati – zato si jih podajajo.«). Intervjuvanec C pravi, da je stanovanjska skupina ponavadi prva nastanitev mladostnika. Včasih zaposleni menijo, da mladostnik potrebuje bolj strukturirano okolje z več nadzora, zato ga premestijo v katerega od zavodov (C133: »Včasih kakšnega namestijo k nam, potem pa se pokaže, da v bistvu rabi precej bolj strukturirano okolje in ne bo funkcioniral v

stanovanjski skupini.«). Opaža tudi primere *institucionalne kariere mladih* (C132: »Kakšni mladi naredijo kar kariero. Lahko od nas v Smlednik, iz Smlednika v Logatec, iz Logatca v Radeče, včasih kakšni še naprej, če vmes že rata polnoleten.«). Nobena institucija ni bila dovolj »strukturirana« in ni nudila dovolj »nadzora«, da bi mladostnika usmerila v kakovostnejši življenjski slog. Intervjuvanka B opaža primere mladih, katerih življenjska situacija je tako specifična, da ne spadajo v noben program izvendružinske oskrbe. Ti mladi so prepuščeni samostojnemu življenju, odredi se jim le spremljanje centra za socialno delo (B3: »Ja, ne za v stanovanjsko, ne za zavod ...«, B4: »(socialna delavka na centru), ki bi jo nadzirala do 18. leta«) ali pa prehajajo med različnimi oblikami oskrbe in vračanjem v domače okolje (B50: »Od nas je šla v stanovanjsko. Naj pa bi šla nazaj k očetu.«, B71: »Potem imaš pa možnost nazaj v družino ali pa v vzgojni zavod ...«, B74: »Za v zavod ni bila, ker je imela od vedenjskih težav samo to, da je bila ekstremno introvertirana, in s takim obnašanjem nisi za v vzgojni zavod.«, B75: »Ja taki najpogosteje izpadejo iz raznih sistemov pomoči ...«, B91: »Oče ni bil opcija, rejniške ne dobijo, ker je "težaven najstnik", ker potrebuje ogromno, k mami pa tudi ne more ... kam potem? In vprašanje, koliko je takih, pa jaz recimo ne vem.«).

10.2.7.2. Povezanost institucionalne oskrbe in brezdomstva v odraslosti

Intervjuvanki A imata pri svojem delu več stika z odraslimi ter opažata veliko povezanost med institucionalno oskrbo in brezdomnostjo v odraslosti (A99: »Vsi naši uporabniki imajo izkušnjo institucije. To bi bilo treba v prihodnosti še raziskat.«, A115: »Med študijem sem še delala prakso v Radečah in potem začela delati na Kraljih, v roku dveh let je prišlo kar nekaj mladih, ki sem jih tam spoznala.«). Opozarjata, da se pogosto zanemari rejništvo, in menita, da bi bile številke še večje, če bi upoštevali tudi osebe z izkušnjo rejništva (A33: »Tudi med odraslimi brezdomnimi je veliko večji procent ljudi, ki so bili v kakršni koli taki obliki bivanja. Ni zanemarit rejništva. Eni naši so delali raziskavo in mislim, da je bilo 20 ali 30 % brezdomcev z izkušnjo zavoda, ampak v to ni bilo všteto rejništvo. Vprašanje, kakšne bi bile potem številke.«).

10.3. Delo in vloga strokovnih delavcev

Delo, vloga in fokus intervjuvancev so precej različni. Sogovornice v intervjujih A in D so zaposlene v društvih, medtem ko sta B in C zaposlena v državnih institucijah.

Vsi intervjuvanci, poleg svojih metod in programov, usmerjajo mlade tudi v druge programe, kadar zaznajo potrebo po drugih oblikah pomoči oziroma kadar njihovo strokovno znanje ni kos specifičnim težavam mladostnika.

10.3.1. Društvo v očeh javnosti

V intervjujih A in D so sogovornice opozarjale na pomen prepoznavnosti društva in delovanje društva v očeh družbe. Intervjuvanki A pravita, da se le redko srečujejo z mladostniki, saj društvo vidijo kot zadnjo stopnjo v brezdomnosti. Poleg tega mladi sami sebe ponavadi ne vidijo kot brezdomne in ne čutijo pripadnosti tej populaciji (A116: »Moraš vedeti, da je to kar stigma, priti na Kralje ni prva izbira. Marsikaj se je zgodilo, da prideš do sem.«, A27: »Kadar pridejo (v dnevni center), se znajo kar ustrašit vseh teh "starih klošarjev" in ne čutijo pripadnosti. Zato raje prihajajo k DrogArtu, v njihovem društvu se počutijo bolj domače, ker je vseeno drugače. Več je mladih ...«). V intervjuju D sogovornica pravi ravno obratno. Mladi poznajo delovanje društva in čutijo pripadnost, saj je društvo namenjeno predvsem mladim (D14: »Stike ne vzpostavljamo tako težko, ker mladi že poznajo našo organizacijo zaradi nočnega dela, ki ga opravljamo po klubih, pa tudi spletno stran imamo in forum. Mogoče nam je bilo zaradi tega precej olajšano delo s to populacijo na ulici.«).

10.3.2. Terensko delo

Sogovornice opozarjajo na pomen terenskega dela. Terensko delo uporabljajo kot *metodo vzpostavljanja in tvorjenja stikov* z mladimi na ulici (D21: »Ko pridemo na kraj, smo z našimi torbami – notri imamo vse naše materiale, letake, druge materiale za zmanjševanje škode zaradi uporabe drog, kakšni snif listki ... ponudimo naše materiale ...«, D23: »Dostikrat na začetku odnosa se take čisto vsakdanje stvari pogovarjamo, se jim probamo približat na nevsiljiv način.«). Vzpostavljanje stika in tvorjenje odnosa z mladimi zahteva čas in spoštljiv odnos do njihovega osebnega prostora. Pomembno je, da strokovni delavci niso vsiljivi, a hkrati dostopni. Mladostniki na ulici so *nezaupljiva populacija*, pogosto z več negativnimi izkušnjami z odraslimi (D33: »Mislim, da je delo z najstniki še malo bolj delikatno, ker gre za neko populacijo, ki je dostikrat stravmirana, nezaupljiva zlasti do strokovnih delavcev, veliko jih ima negativne izkušnje – zato delamo počasi in spoštljivo.«, A107: »Ti vstopaš v njihov prostor. Ti mladi so zelo zadržani. Moraš biti zelo previden, počasen, spoštljiv, seveda do vseh.«, A108: »... z mladimi je prisoten še občutek kontrole, strahu, so zelo zaprti in rabiš čas, da z njimi vzpostaviš stik ...«). Čuk Rupnik (2014), ki dela na področju zasvojenosti,

ugotavlja, da ima veliko mladih izkušnjo življenja na ulici, saj jim je to predstavljalo rešitev in izhod iz domačega okolja, kjer je bilo prisotno zavračanje, zlorabe, nasilje. Zato je med mladimi prisoten odklonilen odnos do odraslih (Čuk Rupnik, 2014). Terensko delo omogoča tudi *spremljanje situacije mladih* (A123: »Veliko je vredno, da smo na terenu. Da te mlade vidimo in jih lahko kasneje prepoznamo.«). Terenski delavci so tisti, ki jih mladi pogosto prosijo za pomoč, kadar se znajdejo v stiski (A124: »Vseeno se vračajo in potem poiščejo tisto osebo, s katero so se srečevali na terenu, tudi če te prej ni nikoli rabil in si samo malo čvekal, ko pristane v bolnici, bo klical eno od nas.«). Razlog lahko najdemo v tem, da gre za pravšnjo mero prisotnosti, dostopnosti in nevsiljivosti.

10.3.3. Vzgoja mladih

V intervjujih B in C je zaslediti več elementov vzgoje. Delovne naloge in metode dela so v pedagoški sferi. Intervjuvanka B poudarja predvsem *potrebo mladih po pohvalah*. S pohvalami dobijo potrditev, pridobivajo samozavest in gradijo pozitiven odnos do odraslih (B147: »Ti mladi rabijo pohvalo za vsako malenkost, to jim manjka ... Saj je samoumevno, da pospraviš, ampak oni rabijo slišati pohvale.«). Mladi ponavadi potrebujejo meje, vedeti in naučiti se morajo, da ni vse dovoljeno, da ni vsako vedenje sprejemljivo. *Meje in pravila* je vedno treba podkrepiti z argumenti, razložiti (B148: »Tudi nikoli jim ničesar ne prepovem, če ne znam argumentirati, zakaj.«). Intervjuvanec C pa se bolj osredotoča na nadzorno funkcijo. Mladi naj bi potrebovali *strukturo in nadzor*, s čimer imajo pogosto težave, saj ne sprejemajo avtoritete in ne upoštevajo pravil (kar se povezuje z negativnimi izkušnjami mladih z odraslimi) (C69: »Pogosto se odražajo težave na odnosnem področju, ponavadi odnos oni in starši ali pa vzgojitelji, ki predstavljajo avtoriteto.«). Institucija je prostor, kjer se pogosto izvaja avtoritarna vzgoja. Zavodske oblike oskrbe mladih so danes še vedno precej podobne totalnim institucijam, kot jih opisuje Flaker (1998). Vloge so že od začetka vsiljene in jasne, za vedenje so predpisane pohvale in kazni. Pravila so statična in rigidno zastavljena (Poštrak, 2017). Prehod v novo življenjsko okolje mladim ni olajšan, poleg tega so že razvili vzorce vedenja in ravnanja, strategije preživetja na podlagi svojih dosedanjih izkušenj in svojih predstav o resničnosti. Mladostnik se namreč odloča na podlagi vseh ponotranjenih vsebin, ki si jih je nabral v življenju (Poštrak, 2017). Spreminjanje načina vedenja in reagiranja je težko, saj gre za ponotranjene vzorce. Težko bomo mladostnika prepričali, da spremeni svoje strategije delovanja, če mu bomo vsiljevali nove vloge in pravila. Na ta način lahko samo še večamo odpor in dodajamo nove negativne izkušnje, ki jih ima mladostnik z odraslimi. Kot že

prej rečeno, se odnos gradi počasi, temeljiti mora na spoštovanju in zaupanju ter spoštovanju osebne integritete posameznika.

10.4. Potrebe mladih

V varnem odnosu lahko mladostniki razvijejo samospoštovanje, odgovornost za lastna dejanja, samodisciplino ter spoštovanje in sprejemanje drugih, konflikti pa se rešujejo brez zmagovalca in poraženca – pravila se upoštevajo zato, ker so smiselna, ker jih mladi razumejo in ponotranjijo, zaradi njihovih lastnih vrednot in prepričanj (Postrak, 2015).

Preglednica 2: Potreba mladih po varnih odnosih

Potreba po varnih odnosih	Citat
Stabilni odnosi z odraslimi	D51: »Sigurno to, kar se trudimo jim tudi mi ponuditi – odnosi z odraslimi, stabilnimi ljudmi, ki jim je mar, ki so pripravljeni pomagati.«
Ljubeči, sprejemajoči odnosi	A68: »Po drugi strani pa mora biti tudi zelo brezpogojno sprejemanje, kar je ključno pri teh mladih ...« A69: »Da ustvariš nek ljubeč odnos. To je ful ključno.«
Struktura, meje in doslednost	C18: »Eni strukturo, so zgubljeni, ker so odrasli v svetu brez okvirjev in pravil.« B21: »Vsi mladostniki rabijo meje, pravila, strukturo in ljubezen.«
Podpora	C20: »Support na splošno, pri najmanjših stvareh v življenju.«

Glede oblik pomoči, ki jih mladi potrebujejo, se odgovori intervjuvancev zelo razlikujejo in so odvisni od njihovega fokusa dela.

Preglednica 3: Oblike pomoči, ki jih potrebujejo mladi

Oblike pomoči	Citat
Svetovanje in psihosocialna pomoč	D97: »Ja svetovanje, psihoterapija, psihosocialna pomoč, vse, kar rabijo ...«
Pridobivanje spretnosti in znanj za vsakdanje življenje	C162: »Včasih potrebujejo čisto konkretne zadeve, pomoč pri čisto konkretnih zadevah, ker ne vedo ...« A58: »Definitivno tudi pridobiti spretnosti in znanja za samostojno bivanje ... to je vse, kar dobivaš drugače doma ...«
Delo z družino in socialno mrežo mladostnikov	A59: »... je vedno poudarjeno družinsko področje kot zelo pomembno in kot rečeno, pogosto zanemarjeno. To je delo s širšo družino.« A62: »Moraš ustvarjati njihovo socialno mrežo in kapital.«
Pridobivanje pozitivnih izkušenj	A64: »Ampak ja, pridobivanje pozitivnih življenjskih izkušenj in veščin.«
Celostno in individualno delo	A54: »Res celostno in individualno.« A63: »In potem če so kake specifike. Na primer, če ima kdo težave s kleptomanijo, se še s tem ukvarjaš.«
Sodelovanje z drugimi organizacijami	D98: »... potem se pa tudi sodeluje z drugimi organizacijami, ne tako, da so v deset programov naenkrat vključeni, da si jih ne podajamo ... Da se proba čim bolj na eni lokaciji ohranjati.«
Občutek varnosti = celostna pomoč in sodelovanje organizacij v prid uporabnika	A78: »Morda je pri nas ravno to problem, da je veliko institucij in vsaka je za svoje področje, vse je razdrobljeno in ni možnosti celostne podpore in konstantnih oseb, da mladi lahko dobijo občutek varnosti ...«
Skrb za zdravje	A56: »Potem je še zdravje.«

Mladi, ki uživajo substance, bi za pot do samostojnega življenja potrebovali *pomoč, oblikovano v več stopnjah*, na način, da so vedno bolj samostojni in odgovorni za svoje življenje ter da se pri tem upošteva njihovo trenutno situacijo in potrebe (D96: »Rabili bi podporo v čisto vseh fazah. Da se jih počasi spušča ...«, D99: »Pa več stopenj rabimo – za te, ki so precej nemotivirani, program, za te, ki so malo bolj motivirani, za aktivne uživalce, za abstinentne ...«).

Ranljivi mladostniki so heterogena skupina, vsak ima sebi specifično življenjsko situacijo, na katero se tudi specifično odziva, imajo različne potrebe in so različno sposobni samostojnega življenja. Delo mora biti zato individualno in prilagojeno vsakemu posamezniku posebej. Celostna pomoč in tesno sodelovanje z organizacijami nudita mladostniku pomoč na vseh področjih, kjer jo potrebuje. Pomembno je, da mladostnik pri tem ohranja in dela na osebni integriteti ter da ima občutek kontrole nad lastnim življenjem. Za občutek varnosti je pomembno, da ima mladostnik odnosne osebe, ki jim zaupa. Struktura in stabilen odnos ustvarita predvidljivost, mladostnik ve, kaj pričakovati od drugih, in ve, kaj se pričakuje od njega. Skozi brezpogojno sprejemanje in ljubeč odnos pa mladostnik gradi samopodobo in občutek pripadnosti. Že Satir (1988) je menila, da z mladostnikom lahko kakovostno živimo samo, če ustvarimo pozitiven odnos, osnovan na človečnosti in skrbi. Pri mladostniku bomo težko dosegli spremembe s kontrolo in grožnjami. Cilj je zasnovati odnos, kjer ne gre za merjenje moči – pri tem je namreč eden zmagovalec in drugi poraženec, ustvariti pa je treba odnos, kjer zmagata oba. Namesto učenja s kaznijo učimo s pogajanjem, kreativnostjo in skrbnostjo (Satir, 1988).

10.5. Razvijanje novih oblik pomoči

Nekatere skupine ljudi so podvržene večjim tveganjem brezdomstva in družbene izključenosti kot druge (Quilgars, 2010); to vključuje mlade, ki zapuščajo izvendružinsko oskrbo, mlade, ki živijo v družinah, kjer so pogosto prisotni konflikti, slabi odnosi ali slabo finančno in materialno stanje, kot tudi mlade in otroke iz brezdomnih družin. Mladi brezdomni ljudje imajo pogosto številne težave, npr. uživanje substanc, in slab šolski uspeh, izobrazbo. Marginalizacija, ki kasneje vodi v brezdomstvo, se začne že precej prej z mladimi, ki so bežali od doma, neupravičeno izostajali od pouka in bili označeni za delinkventne (Quilgars, 2010).

10.5.1. Paradigmatska izhodišča

Sogovornici A menita, da bi morali pri vzpostavljanju novih programov izhajati iz Splošne deklaracije človekovih pravic iz leta 1948, ki med drugim navaja tudi *pravico do stanovanja* (Splošna deklaracija človekovih pravic, b.d.) (A94: »Ideja je, da se izhaja iz človekovih pravic. Tukaj pravice do strehe nad glavo. In izhajajoč iz tukaj lahko govorimo o mladih brezdomnih. Torej je njihova pravica, da imajo tak program ...«), ter iz *paradigme housing first* (A41: »Ta ideja »najprej stanovanje« temelji na tem, da najprej potrebuješ nekje za živeti, šele potem lahko gradiš naprej.«).

Namestitev znotraj skupnosti je za mlade najboljša možnost (Gaetz, Scott in Gulliver, 2013). Mnogi mladi so doživeli večkratno institucionalizacijo, travme in se spopadajo z mnogimi izzivi. Nezmožnost samostojnega življenja in težave pri prilagajanju na življenje v skupini so jih privedle do brezdomstva. Koncept *housing first* temelji na zagotavljanju stalnega bivališča znotraj skupnosti brez grožnje izselitve, kjer lahko mladi razvijejo občutek varnosti in sprejetosti. Izhaja iz izbire, ki mlade dela srečnejše in sposobnejše za spopadanje s svojimi potrebami in izzivi. Izbira je mišljena v smislu, da mladi sami izberejo kraj bivanja, kjer so lahko blizu svoje družine, imajo dostop do izobrazbe in zaposlitve. To omogoča mladim, da delajo napake, za njih prevzamejo odgovornost in se iz njih učijo. Mnogim mladim z izkušnjo brezdomstva primanjkuje pozitivnih odnosov, imajo slabo razvite socialne mreže, prav tako jim primanjkuje veščin za samostojno življenje. Mladostniki potrebujejo več pomoči pri zaposlovanju, izobrazbi, navigaciji znotraj sistema socialnega varstva in zdravju. Potrebujejo tudi več finančne podpore (Gaetz, Scott in Gulliver, 2013).

10.5.2. Izključevanje iz obstoječih programov

Sogovornice A in D so poudarile, da nimamo specializiranih programov, ki bi bili namenjeni mladim. Opozarjajo na programe, iz katerih so nekateri mladi zaradi specifike svoje situacije izključeni oziroma jih obstoječi programi ne zaznajo – noben program in organizacija ni prilagojena njihovi situaciji in potrebam (A30: »Izpadejo tudi iz klasičnih mladinskih centrov, društev, kamor mulci pridejo popoldne.«, A31: »Vseeno, ali imajo izkušnje z drogo, alkoholom, neke specifike so in zelo hitro tam ne pašejo več. Je neka luknja – ne pašejo v brezdomstvo, ne pašejo v mladinske organizacije.«, B155: »Rabili bi neko vmesno varianto, suportivno.«). Sogovornica B izpostavi garsonjero, ki je del kriznega centra – mladinsko stanovanje. Namenjena naj bi bila polnoletnim mladim, ki nimajo možnosti druge nastanitve, in jim omogočala lažji prehod v samostojno življenje. Program je bil sicer

odobren, zaposleni vidijo potrebe po nastanitvi te vrste, vendar se je med procesom zataknilo pri sredstvih in financiranju (B134: »Za 18 let plus – tukaj imamo garsonjero. Program je baje na MDDSZ-ju in je bil odobren pred recesijo, potem pa je vse obstalo.«, B138: »Nas vse moti, da imamo tam prostor s šaro notri. Sem že norela, zakaj ne damo nikogar not, smo že imeli take primerne.«).

10.5.3. Programi za brezdomne mlade

Brezdomni mladi imajo drugačne potrebe kot brezdomni odrasli. Njihova življenjska situacija je drugačna, za sabo nimajo večletne kariere brezdomnosti, njihove rane so sveže. Hkrati se mladi ne identificirajo z odraslo brezdomno populacijo (D90: »Opažamo, da se nočejo vključevati v programe za odrasle, nočejo se še identificirati s to problematiko – na primer Kralji ulice imajo zelo dober program in veliko raznolike pomoči ponujajo, ampak večina mladih nekako ne želi sploh iti tja, ker se nočejo identificirati s tem, da so brezdomni ...«, D95: »Tudi njihove potrebe so drugačne kot od nekoga, ki je že deset, petnajst let na ulici, dvajset let alkoholik, ali pa en 17-, 18-letni fant, ki v resnici bi lahko precej hitro prišel iz svoje situacije z neko konkretno podporo – torej to ločevanje.«). Zaradi drugačnih potreb in situacije lahko odrasli brezdomni tudi negativno vplivajo na mlade, jih na nek način uvedejo v ta življenjski slog, kar otežuje izhod iz brezdomstva (A112: »Včasih se ti dve skupini mešata, kar ni dobro. To pomeni, da se nekdo, ki ima že utrjene vzorce odvisnosti, brezdomstva in vsega tega, družijo z mladimi, ki bolj ko ne eksperimentirajo.«, D92: »Kot je bilo v primeru tiste mladostnice, ki je prišla v varno hišo za užiavalke nedovoljenih drog in je bila z ženskami, ki imajo toliko izkušenj z drogami, da se je lahko od njih naučila res najslabše možno.«, D94: »Zato rabimo posebne programe, zato da ostane tako, da se ne identificirajo z brezdomstvom, ker potem se veliko lažje splava iz tega.«).

10.5.4. Programi za mlade po prenehanju izvendružinske oskrbe

Mladim je zagotovljena namestitve v zavodih in rejniških družinah do polnoletnosti oziroma se izjemoma za nekaj let podaljša, če se oseba redno šola. Po polnoletnosti in končanem šolanju so se mladi po večini prisiljeni vrniti v domače okolje, saj nimajo druge možnosti bivanja, ali pa so prepuščeni sami sebi. (Odpira se sicer vedno več mladinskih stanovanj, vendar jih še zdaleč ni dovolj, da bi vanje nastanili vse mlade, ki bi jim ta oblika pomagala in ustrezala.) Mladi pridejo iz pogosto strogo strukturiranega okolja v situacijo, kjer se morajo znajti sami, si sami strukturirati čas, poskrbeti zase, sprejemati odločitve in

odgovornost ter si zagotoviti finančna sredstva za preživetje (A32: »Pomemben vidik so tudi mladi, ki so v izvendružinski vzgoji, bodisi rejništvu ali zavodih. Po 18. letu zavodi ostanejo brez financiranja za njih, tudi če bi imeli vzgojitelji dobro voljo za to, tega ne zmorejo. Enako je z rejništvom.«, B141: »Ne moreš imeti mladostnika do 18. v vzgojnem zavodu in ga potem vreči ven in je prepuščen sistemu, je kar naenkrat socialni problem.«, D57: »Pa če pridejo ven iz zavodov, noben se ne ukvarja s tem, kje bodo živeli. Iz ful strukturiranega programa pridejo na ulico – tukaj je res luknja v programih.«). Sogovornice predlagajo *prehodne nastanitve*, mladinska stanovanja, da se mladim omogoči varen prehod iz strukturiranega okolja v samostojno življenje.

10.5.5. Programi za polnoletne mlade

Podobno velja za polnoletne mlade. Sogovorniki poročajo, da se neredko dogaja, da starši mladostnika pri 18. letih izselijo; razlogi za to so različni, vedno pa gre za dolgotrajne konflikte in težave. Mladi danes pri 18. letih po večini niso pripravljeni na samostojno življenje in četudi so psihično in čustveno pripravljeni na samostojnost, je finančno to le redko mogoče (B16: »Imamo tudi primere, ko so k nam prišli 18-letniki, ki so jih starši ven vrgli pa niso imeli kam it. Katastrofa. Kam bo šel?«, B17: »Ampak v Sloveniji ne poznamo rešitve za tako problematiko ...«, D65: »Mogoče so bili nekoč ljudje pri 18. odrasli, ampak temu danes ni več tako in pri 18. so še čisto neopremljeni za odraslo življenje, večinoma.«). Sogovorniki opažajo potrebo po *stanovanjskih skupinah oziroma namestitvenih programih za polnoletne mlade*, kjer bi jih pripravili na samostojno življenje (D55: »Tudi stanovanjske skupine za mlade od 18 do recimo 26, 27 let ni nobene nastanitvene podpore. Mladostniki, ki dopolnijo 18 let, praktično nobenega programa nimajo, so prepuščeni sami sebi.«).

10.5.6. Programi za mlade uživalce substanc

Uživanje substanc in brezdomstvo sta pogosto pojava, ki se neločljivo povezujeta. Kljub temu, da večina organizacij to opaža, imajo uživalci substanc še vedno ogromne težave pri pridobivanju stanovanja in podpore (Public, 2006). Primanjkuje tako *nastanitvenih programov* kot tudi dnevnih oziroma mladinskih centrov. Klasični mladinski centri neradi sprejemajo mlade uživalce substanc in niso opremljeni za delo s to specifično populacijo, hkrati pa klasični mladinski centri ponavadi niso prostor, kamor bi uživalci substanc radi zahajali (D77: »Ampak trenutno se mi zdi, da se mladinski centri malček otepajo uživalcev substanc, ker razumem, ker je specifična populacija, je treba znat delat z njimi in obstaja nek

strah.«). Sogovornica meni, da bi z *dnevnimi centri za mlade uživalce substanc* lahko zmanjšali dnevno brezdomstvo. Mladi bi imeli prostor, kjer so sprejeti, svoj čas bi lahko kakovostneje preživljali, hkrati pa bi imeli na voljo strokovnjake, ki jim lahko svetujejo (D73: »Ampak ja, dnevni center bi vsaj deloma reševal, za določen del te populacije je to dnevno brezdomstvo ...«, D76: »Mislim, da bi tudi veliko manj konzumirali, če bi imeli neke kvalitetne alternative.«). Sogovornica predlaga tudi stanovanjske skupine za uživalce substanc (D53: »Veliko se pogovarjamo o tem, da manjkajo stanovanjske skupine za uživalce substanc.«).

Trenutno je v zavodih in stanovanjskih skupinah ogromno mladih, ki konzumirajo. Dokler strokovni delavci menijo, da situacijo obvladujejo (mladostnik ne konzumira »preveč« ali »očitno« oziroma pristane na zdravljenje v enem od visokopražnih programov), lahko mladostnik nadaljuje z bivanjem v instituciji. Če se mladostnik ne podredi zahtevam strokovnih delavcev, imajo ti zadosten razlog, da mladostnika izključijo iz svojega programa. Temu nato sledi premeščanje iz ene institucije v drugo, dokler se ne najde ugodne rešitve oziroma dokler mladostnik ne dopolni 18 let. Razlog za togo obravnavo mladoletnih uživalcev substanc je: mladostnik je pod varstvom države + droge so škodljive in ilegalne = uživanje ni dovoljeno, rešitev je abstinenca in zdravljenje. Zaradi teh omejitev in razumevanja odvisnosti posledično tudi noben zavod ali stanovanjska skupina ni prilagojena uživalcem substanc. Tukaj se lahko zopet vrnemo h konceptu *housing first* – šele, ko bo imel mladostnik nastanitev, kjer se bo počutil varnega in sprejetega, kjer bo lahko gojil pomenljive odnose z drugimi, se lahko spopade z ostalimi problemi in rešuje svojo odvisnost oziroma težavo s konzumiranjem (odločitev mladostnika bo tako resnično prostovoljna, za njo si bo vzel toliko časa, kot ga potrebuje, in lotil se je bo na način, ki mu ustreza, naj bo to visokopražni ali nizkopražni program).

Vedno več je mladih, ki se spopadajo s težavami v duševnem zdravju, kar zahteva še dodatno podporo (Gaetz, Scott in Gulliver, 2013). Primanjkuje torej tudi nastanitvenih programov za mlade, ki bi se učinkovito odzivali na potrebe mladih s težavami v duševnem zdravju.

10.5.7. Ovire za spremembe in rešitve

Ovire za spremembe intervjuvanci vidijo na različnih področjih. Navajajo pomanjkanje volje pri *odločevalcih* (tistih, ki odobrijo programe in njihovo financiranje), ki se jim problematika ne zdi dovolj pereča (C108: »Za spremembe ni nobene volje med

odločevalci.«), *pomanjkanje finančnih sredstev* na splošno in ljudi, ki bi se angažirali za spremembe (B10: »Ne vem, ni denarja, ni ljudi, ni samoiniciative ...«). Problem je *prikritost problematike*. Obstajajo sicer programi, ki bolj ali manj uspešno poskušajo zadovoljiti potrebe mladostnikov – mladoletniki torej niso na ulici, polnoletni mladi imajo na voljo socialnovarstvene storitve za odrasle. Težko pa je zasnovati in prikazati potrebo po novem programu, če gre za prikrito populacijo (ni raziskav, ni statistike itn.) (A93: »Ravno zato, ker je tako prikrito, težko vzpostavljaš programe, ker ni vidno. Če je nekaj vidno in jasno, lahko zastaviš in prepričaš, da se to financira, ko pa ni ... in zato, tudi če se nagovarja, je odgovor, da saj obstajajo programi za mlade, ki delajo to in to in to. To je tudi specifika teh mladih.«).

Na razvoj novih programov intervjuvanci gledajo optimistično. *Razvoj vidijo kot proces*: izvesti je treba raziskave, pridobiti podporo drugih organizacij iz sorodnih področij, opozarjati na problematiko, lobirati in vztrajati, da se izvedejo razpisi, ki predvidevajo nove programe in financiranje (A46: »Nove stvari vedno rabijo čas. Ko se prijavljaš na razpis, mora biti določena postavka, imaš različna področja.«, A47: »Ja pa zraven tudi lobiranje, opozarjanje na pojav, da potem dobiš postavko, kamor lahko sploh uvrstiš svoj projekt.«, D72: »... sledi še kar nekaj pogajanj. Gre se tudi osebno menit o teh pogojih in se proba ustvarit neko špuro, ki še ne obstaja.«).

Rešitve vidijo tudi v tem, da *država in občine* začnejo več vlagati v razvoj novih programov. Zavodi in že obstoječi programi bi morali mladim zagotavljati prehodne oblike bivanja (A34: »Tudi vsi ti zavodi bi lahko imeli zraven eno prilagojeno obliko bivanja. Nek prehod. Jaz osebno nisem bila pripravljena z 18 se sama preživljat. To se mi ne zdi realno za današnji čas, ko odraščamo do 30. leta.«, D66: »Že obstoječi programi, ki delajo na teh podobnih področjih, bi morali napisati program in ga začeti izvajati.«, D67: »Hkrati pa bi morale tudi država in občine v to vlagati. Optimalno bi bilo, da bi že država zagotovila take programe ...«).

Sogovornik C omeni pilotne projekte, ki se odzivajo na zaznane potrebe, kot so *intenzivne skupine za mladostnike*, ki potrebujejo intenzivno strokovno pomoč in podporo (C180: »To so skupine, kjer so štirje vzgojitelji in en mladostnik – ker ne more biti drugje.«). Navede tudi primer (C181: »V en zavod so namestili fanta, ki je tekom postopka že postal polnoleten ... Ena od stvari ... je posilstvo 12-letnice. Kako ga boš dal v skupino, kjer so še punce? ... Ne moreš ga dati v skupino, kjer so tudi žrtve zlorabe, spolnega nasilja.«). Poudari tudi *mobilno socialnopedagoško pomoč*, kjer strokovnjaki obiskujejo otroka oziroma mladostnika na šoli in doma, delajo z družino v njihovem okolju in tako nadomestijo potrebo po institucionalni namestitvi otroka oziroma mladostnika (C100: »... to je taka oblika, kjer se

mi zdi, da so potrebe, pa ni dovolj razvita pri nas in bi se splačalo to razvijati naprej in kaže, da jo tudi bomo.«). Ovira za uvedbo pilotnih projektov je, da gre večinoma za evropska sredstva, kasneje pa se država odloči, ali bo s projektom nadaljevala ali ne (C101: »V okviru izvajanja pilotnega projekta je nek denar iz evropskih sredstev, s katerim uspemo to financirati, kaj bo pa potem, ko bo projekt zaključen?«, C104: »Zdaj pa ali je država pripravljena v to investirati pa mogoče preprečiti, da bi kakšen otrok prišel potem v institucijo, ker potem pa državo res stane ... In s takim vložkom bi lahko preprečili, da pride in je nameščen, bi imela država od tega tudi finančno korist. Ampak se ne razmišlja tako dolgoročno pri odločevalcih.«).

10.5.8. Dobre prakse v tujini

Intervjuvanki A navajata dobre prakse v tujini. Ena je Infinity Project v Kanadi, ki izhaja iz koncepta *housing first*. Poleg koncepta, ki si prizadeva za varno in trajno nastanitev, je pomembno tudi, da so strokovni delavci *fleksibilni in 24 ur na dan dostopni* mladim za pogovor in svetovanje. Tak način delovanja omogoča mladim, da živijo samostojno, program jih samo podpira (A77: »In pravijo tudi, kako pomembna je fleksibilnost in 24-urna dostopnost, ampak da oni sami pokličejo, da ne živijo nek program, ampak živijo in jih program samo podpira.«). Omenjata tudi programe *vrstniškega svetovanja*. Program se izvaja tako, da mladostnik v izvendružinski oskrbi dobi podporo starejše osebe, ki je imela enako izkušnjo. Ta oseba mladostniku pomaga pri problemih in stiskah, specifičnih za mlade iz zavodov in rejništva (A66: »In še nekaj, kar je zanimivo, je *peer support*. Belgijci imajo eno društvo, kjer odrasle osebe z izkušnjo zunajdružinske vzgoje svetujejo mlajšim, ki so še v tej vzgoji. Imajo druženja, precej neformalno. To je nekaj, kar deluje zelo fajn, zanimivo in novo.«).

10.6. Omejitve in kritično vrednotenje metodologije

Vprašalnik in intervjuji so bili zastavljeni zelo odprto, posledično so intervjuvanci sami ocenili, katere teme se jim zdijo najbolj relevantne in pereče. Zaradi števila in raznolikosti intervjuvancev (njihova področja delovanja se zelo razlikujejo – krizna, kratkotrajna nastanitev, stanovanjske skupine, terensko in svetovalno delo z mladimi uživalci substanc in delo na področju brezdomstva) sem dobila zelo različne odgovore na enaka ali podobna vprašanja. Odgovori so se le redko ponavljali, zato so ugotovitve težko posplošljive. Se je pa iz istih razlogov odprlo ogromno novih tem, ki jih strokovnjaki vidijo kot pomembne. Kljub temu, da so si teme in problematike različne, zaradi tega ne bi smele izgubiti pomena in

pomembnosti. Vsi intervjuvanci so strokovnjaki na svojem področju, zato je njihova opažanja treba vzeti resno. Tem in problematik, ki so jih poudarili, bi se lahko lotili v posamičnih raziskovalnih nalogah.

11. Sklepi

- Po tipologiji ETHOS imamo brezdomne mlade v Sloveniji. Brezdomen je vsak mladostnik, ki ne živi v trajnem, varnem domu.
- Dnevno brezdomstvo je oblika brezdomstva, ki je precej razširjena med mladimi. Mladi sicer imajo dom, vendar zaradi konfliktnih odnosov doma dneve večinoma preživljajo na ulici in so izključeni iz produktivnih sfer. Ti mladi pogosto uživajo različne substance. Populacija je izredno nezaupljiva do strokovnih delavcev. Značilno je zapuščanje in vračanje na sceno v intervalih ter kroženje, kjer mladostnik menja različne oblike nastanitev. Dnevno brezdomstvo je oblika, ki ni zajeta v tipologijo ETHOS.
- Težave mladostnikov pogosto izvirajo iz družine: revščina, konfliktni odnosi, nasilje, zlorabe, zanemarjanje in zaničevanje. Primanjkuje sistemov pomoči za družine po tem, ko mladostnik postane polnoleten. Starši mlade tudi izselijo po tem, ko dopolnijo 18 let.
- Družina pogosto zelo pozno pride do pomoči. Situacija je takrat pogosto zelo resna in odnosi zelo skrhani.
- Mladostnikova šolska uspešnost povzroča kasnejšo pomoč družini, prestopništvo pa pospeši čas, v katerem družina dobi pomoč.
- Primanjkuje socialnovarstvenih storitev kontinuirane in celostne pomoči in podpore – pomoč je pogosto omejena na namestitev otroka v izvendružinsko oskrbo in spremljanje centra za socialno delo.
- Socialne mreže mladih preprečujejo »klasično« brezdomstvo mladih. Mladi imajo pogosto široke socialne mreže vrstnikov.
- Mladostniki, ki nimajo vrstniške podpore, doživljajo veliko osamljenost in stiske. Njihove potrebe po pripadnosti, vključenosti in občutku vrednosti niso zadovoljene.
- Strokovni delavci imajo pomembno vlogo pri krepitvi socialnih mrež mladostnikov.
- Neuspeh v šoli je pogostejši simptom, posledica težav kot razlog za težave.
- Šole imajo pomembno vlogo pri zaznavanju težav in zagotavljanju pomoči mladostnikom in njihovim družinam. Šole včasih ne zaznajo težav mladostnikov oziroma ne posredujejo, ko opazijo težave.
- Mladi imajo pogosto izkušnjo psihiatričnega zdravljenja in diagnoze.

- Mladi na ulicah imajo pogosto izkušnjo prisilnega zdravljenja zasvojenosti. Prisilno zdravljenje pogosto ne prinese želenih rezultatov.
- Uživanje substanc je simptom, strategija preživetja in mehanizem za spopadanje s težavami.
- Mladi se vedejo prestopniško zaradi revščine ter iskanja identitete, pripadnosti in vključenosti.
- Uživalci substanc so pogosto izključeni iz izvendružinskih namestitev.
- Do prehajanja med institucijami pride, kadar mladostnik potrebuje bolj strukturirano okolje z več nadzora, kadar uživa substance in kadar namestitve ne odgovarjajo njegovim potrebam.
- Obstaja povezava med izvendružinsko oskrbo in brezdomnostjo v odraslosti.
- Ugled društva med mladimi vpliva na navezovanje stikov z mladimi na ulici.
- Terensko delo je izredno pomembno. Omogoča vzpostavljanje in tvorjenje odnosov, spremljanje življenjske situacije mladih in pomoč mladim, ko se znajdejo v stiski.
- Ranljivi mladostniki še posebej potrebujejo potrditev in pohvale. Potrebujejo meje in pravila, podkrepljena z argumenti in strukturo.
- Mladi morajo tvoriti varne odnose z odraslimi. Odnosi morajo biti stabilni, ljubeči in sprejemajoči.
- Mladi potrebujejo podporo, svetovanje in psihosocialno pomoč ter pomoč pri pridobivanju spretnosti in veščin za vsakdanje življenje. Delati se mora z mladostnikovo družino in socialno mrežo.
- Pristopi pomoči in podpore morajo biti individualni in celostni.
- Na poti do samostojnega življenja bi mladostniki, ki uživajo substance, potrebovali pomoč, oblikovano v več stopnjah.
- Za brezdomne mlade nimamo specializiranih programov. Brezdomni mladi imajo drugačne potrebe kot odrasli. Mladi se ne identificirajo z odraslo brezdomno populacijo – se ne čutijo brezdomne. Odrasli brezdomni lahko negativno vplivajo na mlade brezdomne.
- Izhajati je treba iz Splošne deklaracije človekovih pravic in koncepta *housing first*.
- Nekateri mladi so zaradi svojih specifik izključeni iz obstoječih programov oziroma jih programi na zaznajo.
- Potrebujemo podporne programe, ki bi mladim pomagali pri prehodu v samostojno življenje: za mlade uživalce substanc, tako v obliki dnevnih centrov kot nastanitvenih

programov; nastanitvene programe za mlade po prenehanju izvendružinske oskrbe in za polnoletne mlade.

- Ovire za razvijanje novih oblik pomoči so pomanjkanje finančnih sredstev in prikritost problematike. Obstoječi programi bolj ali manj uspešno zadovoljujejo trenutne potrebe mladih, pri prikriti problematiki pa je težko izvesti raziskave, zasnovati programe in prikazati potrebo po teh programih.
- Trenutni pilotni projekti se odzivajo na zaznane potrebe mladih (in otrok), vendar sredstva niso trajna in zanesljiva.
- Mladi na prehodu v samostojno življenje potrebujejo 24-urno dosegljivost strokovnih delavcev. Mladi ne smejo živeti programa, program naj jih le podpira.

12. Predlogi

12.1. Spremembe v razumevanju

- Ponovna ocenitev razumevanja odvisnosti in metod dela z mladimi uživalci substanc.
- Sprememba pravilnikov. Uživanje substanc ne sme biti razlog za izključitev iz zavodov.
- Strožje sledenje vodilu, da je zdravljenje odvisnosti vedno prostovoljno.
- Najprej delo na stabilnem, varnem in spoštljivem odnosu.
- Izobraževanja strokovnih delavcev v zavodih na področju uživanja substanc in odvisnosti.
- Prepoznavnost in priznanje problematike dnevnega brezdomstva mladih.

12.2. Spremembe na ravni institucij

- Manj rigidna struktura zavodov, kjer mladostniki sodelujejo pri opravljanju vsakodnevnih obveznosti ter na ta način pridobivajo spretnosti in veščine, ki so potrebne za samostojno življenje.
- Intenzivnejše priprave mladostnikov na samostojno življenje.
- Razvoj novih pristopov za zgodnejšo detekcijo težav v družini.
- Vzpostavljanje programov pomoči za družine s polnoletnimi mladostniki.
- Razvoj oblik celostne in kontinuirane pomoči in podpore.
- Izobraževanje in treningi občutljivosti za šolske delavce za zgodnejšo detekcijo in intervencijo.
- Odprtost in delovanje stanovanjskih skupin tudi v času poletnih počitnic.

12.3. Razvoj novih oblik pomoči in podpore

- Razvoj specializiranih programov za mlade brezdomne.
- Uvedba dnevnih centrov za mlade uživalce substanc.
- Stanovanjske skupine in namestitvene možnosti za mlade uživalce substanc.
- Vzpostavitev namestitvenih programov za polnoletne mlade.
- Vzpostavitev programov za pripravo mladih v izvendružinski oskrbi na samostojno življenje.
- Večje namestitvene kapacitete za mlade po izvendružinski oskrbi.

- Ustanovitev programov, ki temeljijo na paradigmi *housing first*.
- Ustanovitev podpornih (stanovanjskih) programov za mlade.

12.4. Nadaljnje raziskave

- Šolski delavci in zaznavanje težav v družini in težav otroka oziroma mladostnika ter posredovanje pri teh težavah.
- Povezava med izvendružinsko oskrbo (institucionalna in rejništvo) in brezdomstvom v odraslosti.
- Raziskave med mladimi dnevnimi brezdomci.
- Raziskave med mladimi v in po institucionalni oskrbi.
- Raziskave med mladimi uživalci substanc.
- Raziskave med polnoletnimi mladimi (ki ne morejo živeti doma).
- Poglobljene in bolj specifične raziskave na področjih, kjer se kažejo primanjkljaji in problematika.
- Raziskave med strokovnimi delavci, ki delajo na področju mladih, brezdomstva in uživanja substanc.

13. Uporabljena literatura

- Adolescents and mental health.* (b.d.). Pridobljeno 25. 3. 2019 s https://www.who.int/maternal_child_adolescent/topics/adolescence/mental_health/en/
- Borovnik, S., & Mikelj, L. (2015). Vrstniški odnosi v stanovanjskih skupinah Vzgojnega zavoda Kranj. V A. Kobolt (ur.), *Moči, izzivi, vizije vzgojnih zavodov* (str. 151–169). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Coleman, J., & Hagell, A. (2007). *Adolescence, risk and resilience: against the odds*. West Sussex: John Wiley & Sons.
- Čačinovič Vogrinčič, G. (1998). *Psihologija družine: prispevek k razvidnosti družinske skupine*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Čačinovič Vogrinčič, G. (2000). Socialno delo z otroki in mladoletniki med pomočjo in prisilo. V A. Šelih (ur.), *Prestopniško in odklonsko vedenje mladih – vzroki, pojavi, odzivanje* (str. 77–88). Ljubljana: Bonex založba.
- Čačinovič Vogrinčič, G., Kobal, L., Mešl, N., & Možina, M. (2011). *Vzpostavljanje delovnega odnosa in osebne stika*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Čuk Rupnik, J. (2014). *Zmotno je prepričanje, da v Sloveniji ni brezdomnih otrok*. Pridobljeno 6. 3. 2019 s <https://www.rtvsl.si/zdravje/novice/zmotno-je-prepricanje-da-v-sloveniji-ni-brezdomnih-otrok/334561>
- Davies, K. (2013). *The infinity project*. Pridobljeno 5. 3. 2019 s <https://slideplayer.com/slide/5848025/>
- Dekleva, B., & Razpotnik, Š. (2007). Definiranje brezdomstva in merjenje njegovega obsega. *Socialna pedagogika*, 11(1), 1–35.
- Edgar, B., & Meert, H. (2005). *Fourth review of statistics on homelessness in Europe. The ETHOS definition of homelessness*. Brussels: FEANTSA.
- ETHOS – European typology of homelessness and housing exclusion.* (b.d.). Pridobljeno 10.11.2018 s <https://www.feantsa.org/en/toolkit/2005/04/01/ethos-typology-on-homelessness-and-housing-exclusion>
- ETHOS frequently asked questions.* (b.d.). Pridobljeno 10. 11. 2018 s <https://www.feantsa.org/en/toolkit/2005/04/01/ethos-typology-on-homelessness-and-housing-exclusion>
- ETHOS taking stock.* (2006). Pridobljeno 10. 11. 2018 s <https://www.feantsa.org/en/toolkit/2005/04/01/ethos-typology-on-homelessness-and-housing-exclusion>

- FEANTSA report: child homelessness in Europe - an overview of emerging trends.* (2007). Pridobljeno 10. 11. 2018 s <https://www.feantsa.org/en/report/2007/06/07/feantsa-report-child-homelessness-in-europe-an-overview-of-emerging-trends?bcParent=27>
- Flaker, V. (1998). *Odpiranje norosti: vzpon in padec totalnih ustanov*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Flaker, V., Grebenc, V., Rihter, L., Rode, N., Milošević-Arnold, V., Videmšek, P., Dajčman, B., & Žagar, A. (2005). *Oblikovanje sistema indikatorjev za ugotavljanje potreb ljudi po vrsti in količini posameznih storitev in razvoja novih oblik storitev/pomoči na področju socialnega varstva v Ljubljani* (končno poročilo). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Gaetz, S., Scott, F., & Gulliver, T. (2013). *Housing first in Canada: supporting communities to end homelessness*. Pridobljeno 3. 3. 2019 s <https://www.homelesshub.ca/HousingFirstCanada>
- Geldard, K., & Geldard, D. (1999). *Couselling adolescents: the pro-activ approach*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Grebenc, V. (2003). Droge in kriminal: kritičen razmislek o njuni zvezi. *Socialna pedagogika*, 7(4), 407–430.
- Health for the world's adolescents: a second chance in the second decade.* (b.d.). Pridobljeno 25. 3. 2019 s <http://apps.who.int/gho/data/view.wrapper.MortAdov?lang=en>
- Holdsworth, C., & Morgan, D. (2005). *Transitions in Context: Leaving Home, Independence and Adolthood*. New York: Open University Press.
- Housing.* (b.d.). Pridobljeno 14. 2. 2019 s <https://www.homelesshub.ca/solutions/housing-accommodation-and-supports/housing>
- Humer, Ž. (1999). Diverzifikacija potreb in oblik podpore pri stanovanjski oskrbi. V S. Mandič (ur.), *Pravica do stanovanja: brezdomstvo in druga stanovanjska tveganja ranljivih skupin* (str. 209–222). Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Intihar, S. (2018). *Kazalniki dohodka, revščine in socialne izključenosti, Slovenija, 2017*. Pridobljeno 15. 11. 2018 s <https://www.stat.si/StatWeb/news/Index/7464>
- Klemenčič Rozman, M. M., & Dekleva, B. (2007). Identifikacija psihosocialno ogroženih in socialno izključenih skupin mladih nezaposlenih v Sloveniji. V B. Dekleva, J. Rapuš Pavel, & D. Zorc Maver (ur.), *Prehodi v svet dela* (str. 32–59). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Kobolt, A. (1993). Udeleženci v institucionalni vzgoji – povezovanje in razdvajanje. V B. Dekleva (ur.), *Življenje v zavodu in potrebe otrok: (normalizacija): zbornik gradiv seminarja* (str. 31–41). Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.

- Kobolt, A. (2015). Opredelitev konteksta in ciljev raziskovanja – orisi stanja in vizij razvoja vzgojnih ustanov. V A. Kobolt (ur.), *Moči, izzivi, vizije vzgojnih zavodov* (str. 37–46). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Krajncan, M. (2012). Deinstitutionalizacija na področju vzgojnih zavodov. V A. Rafaelič, & V. Flaker (ur.), *Iz-hod iz totalnih ustanov med ljudi* (str. 116–127). Ljubljana: Študentska založba.
- Krajncan, M., & Šoln Vrbinc, P. (2015). Med preteklostjo in prihodnostjo zavodske vzgoje. V A. Kobolt (ur.), *Moči, izzivi, vizije vzgojnih zavodov* (str. 11–33). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Leskošek, V. (1999). Stanovanje kot pomemben prispevek k samostojnosti mladim. V S. Mandič (ur.), *Pravica do stanovanja: brezdomstvo in druga stanovanjska tveganja ranljivih skupin* (str. 71–104). Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Leskošek, V. (2002). Youth homelessness in Slovenia. V B. Tivadar, & P. Mrvar (ur.), *Flying over or falling through the cracks?: Young people in the risk society* (str. 106–112). Ljubljana: Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije.
- Marjanovič Umek, L., & Zupančič, M. (2009). *Razvojna psihologija: izbrane teme*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Mencin Čeplak, M. (2000). Šola ter zgodbe o (pre)velikih pričakovanjih in izgubljenih iluzijah. V M. Ule (ur.), *Socialna ranljivost mladih* (str. 119–140). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad Republike Slovenije za mladino; Šentilj: Aristej.
- Mencin Čeplak, M. (2002a). Blind spots in the discourse on school success. V B. Tivadar, & P. Mrvar (ur.), *Flying over or falling through the cracks?: Young people in the risk society* (str. 253–257). Ljubljana: Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije.
- Mencin Čeplak, M. (2002b). Socialno v/izključevanje mladih kot posledica šolskega (ne)uspeha. V K. Bergant, & K. Musek Lešnik (ur.), *Šolska neuspešnost med otroki in mladostniki: vzroki – posledice – preprečevanje* (str. 19–21). Ljubljana: Inštitut za psihologijo osebnosti.
- Mesec, B. (1998). *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Mesec, B., Rape Žiberna, T., & Rihter, L. (2009). *Metodologija raziskovanja v socialnem delu 1: načrtovanje raziskave*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Osnovne definicije*. (b.d.). Pridobljeno 12. 11. 2018 s http://www.ursm.gov.si/si/delovna_podrocja/osnovne_definicije/

- Pathways Housing First. (2018). *Founder, Dr. Sam Tsemberis*. Pridobljeno 19. 4. 2019 s <https://www.pathwayshousingfirst.org/>
- Petrovic, B. (2016). *Defining youth in contemporary national legal and policy frameworks across Europe*. Pridobljeno 19. 4. 2019 s <https://pjp-eu.coe.int/documents/1017981/1668203/Analytical+paper+Youth+Age+Bojana+Perovic+4.4.16.pdf/eb59c5e2-45d8-4e70-b672-f8de0a5ca08c>
- Pleace, N. (2016). *Housing first guide Europe*. Pridobljeno 19. 4. 2019 s <https://housingfirsteurope.eu/assets/files/2017/12/housing-first-guide-deutsch.pdf>
- Poljšak-Škraban, O. (2004). *Obdobje adolescence in razvoj identitete: izbrane teme*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Poštrak, M. (2015). Koncepti socialnega dela z mladimi. *Socialno delo*, 54(5), 269–280.
- Poštrak, M. (2017). *Vzgojni stili*. Zapiski predavanj pri predmetu Koncepti socialnega dela z mladimi, UL, Fakulteta za socialno delo.
- Public, K. (2006). *Safe as houses: an inclusive approach for housing drug users*. Pridobljeno 5. 3. 2019 s https://england.shelter.org.uk/professional_resources/policy_and_research/policy_library/policy_library_folder/safe_as_houses_an_inclusive_approach_for_housing_drug_users
- Quilgars, D. (2010). Youth homelessness. V B. Edgar, & J. Doherty (ur.), *Homelessness research in Europe* (str. 187–210). Pridobljeno 3. 3. 2019 s <https://www.feantsaresearch.org/en/other-observatory-publications/2010/03/03/homelessness-research?bcParent=764>
- Rapuš Pavel, J. (2007). Mentorstvo in socialno vključevanje. V J. Rapuš Pavel, B. Dekleva, & Š. Razpotnik (ur.), *Modeli mentorstva pri vključevanju ranljivih skupin* (str. 9–17). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Razpotnik, Š. (2007). Delovno mesto – ulica (brezdomci mlajše generacije, izključeni iz sfere dela). V B. Dekleva, J. Rapuš Pavel, & D. Zorc Maver (ur.), *Prehodi v svet dela* (str. 124–157). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Renner, T. (2000). Ranljivost, mladi in zasebno okolje. V M. Ule (ur.), *Socialna ranljivost mladih* (str. 91–116). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad Republike Slovenije za mladino; Šentilj: Aristej.
- Satir, V. (1988). *The new peoplemaking*. Mountain View: Science and Behavior Book.
- Schaffner, L. (1999). *Teenage runaways: broken hearts and »bad attitudes«*. New York: Haworth Press.

Socialno pedagoško razumevanje dezinstitutionalizacije na področju dela z otroki in mladostniki. (2014). Pridobljeno 14. 12. 2018 s http://www.mddsz.gov.si/si/delovna_podrocja/sociala/mednarodna_konferenca_o_deinstitutionalizaciji/

Splošna deklaracija človekovih pravic. (b.d.). Pridobljeno 25. 3. 2019 s <http://www.varuh-rs.si/pravni-okvir-in-pristojnosti/mednarodni-pravni-akti-s-podrocja-clovekovih-pravic/organizacija-zdruzenih-narodov/splosna-deklaracija-clovekovih-pravic/>

Stegne, S. (2015). *Novodobno brezdomstvo: pojavne oblike, izzive ter rešitve.* Pridobljeno 5. 3. 2019 s http://www.drustvo-vzd.si/files/15%20Novodobno%20brezdomstvo%20_kongres.pdf

Substance use & addiction. (b.d.). Pridobljeno 14. 2. 2019 s <https://www.homelesshub.ca/about-homelessness/topics/substance-use-addiction>

Tomori, M. (2000). Psihosocialni dejavniki pri mladostniškem prestopništvu. V A. Šelih (ur.), *Prestopniško in odklonsko vedenje mladih – vzroki, pojavi, odzivanje* (str. 89–111). Ljubljana: Bonex založba.

Tomori, M. (2002). Šolska neuspešnost kot dejavnik tveganja za celostni osebni razvoj. V K. Bergant, & K. Musek Lešnik (ur.), *Šolska neuspešnost med otroki in mladostniki: vzroki – posledice – preprečevanje* (str. 16–18). Ljubljana: Inštitut za psihologijo osebnosti.

Tsemberis, S. (2010). *Housing first: the pathway model to end homelessness for people with mental health and substance use disorders.* Minnesota: Hazelden Publishing.

Tsemberis, S. (2011). Housing first: the pathways model to end homelessness for people with mental illness and addiction manual. *European journal of homelessness*, 5(2). Pridobljeno 19. 4. 2019 s https://www.researchgate.net/profile/Sam_Tsemberis/publication/47669330_Housing_First_The_Pathways_Model_to_End_Homelessness_for_People_with_Mental_Illness_and_Addiction_Manual/links/5448d8920cf22b3c14e335b6/Housing-First-The-Pathways-Model-to-End-Homelessness-for-People-with-Mental-Illness-and-Addiction-Manual.pdf

Ule, M. (2000). Družbeni izvori novih tveganj in negotovosti. V M. Ule (ur.), *Socialna ranljivost mladih* (str. 27–38). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad Republike Slovenije za mladino; Šentilj: Aristej.

Ule, M. (2008). *Za vedno mladi? Socialna psihologija odraščanja.* Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Youth. (b.d.). Pridobljeno 14. 2. 2019 s <https://www.homelesshub.ca/solutions/priority-populations/youth>

Zaviršek, D. (2006). Zagovorništvo otrok in zagovorniška drža. V M. Jenkole, N. Kuznič, M. Markizeti, & J. Turk (ur.), *Zagovornik – glas otroka* (str. 69–73). Ljubljana: Varuh človekovih pravic.

Zaviršek, D., & Škerjanc, J. (1998). *Analiza položaja izključenih družbenih skupin v Sloveniji in predlogi za zmanjševanje njihove izključenosti v sistemu socialnega varstva: raziskovalna naloga*. Ljubljana: Inštitut za socialno varstvo.

Zloković, J. (2002). Risky families and neglected children: a personal and social problem. V B. Tivadar, & P. Mrvar (ur.), *Flying over or falling through the cracks?: Young people in the risk society* (str. 225–229). Ljubljana: Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije.

14. Priloge

14.1. Priloga A: Vprašalnik za strokovne delavce

1. Predstavim tipologijo brezdomstva po ETHOS.
2. Lahko komentirate kategorije brezdomstva pa ETHOS?
 - Delate z mladimi/ste poznali mlade, ki spadajo v katero od teh kategorij?
 - Zakaj menite, da spadajo v ta tip?
 - Kako v vaši organizaciji razumete brezdomstvo mladih?
 - Se vam zdi to pomembna problematika v Sloveniji? Lahko obrazložite.
3. Govori se tudi o dnevnem brezdomstvu mladih (po potrebi pojasnim, za kaj gre). Imate v vaši organizaciji stik s temi mladimi?
 - Lahko opišete njihovo življenjsko situacijo?
 - Kakšne so specifikke njihove situacije?
 - Kakšne so potrebe teh mladih?
4. Kakšna je ponavadi situacija mladih s katerimi se srečujete?
 - Kakšne so značilnosti te situacije?
 - Na katerih področjih v življenju se jim pojavljajo problemi (šola, vrstniki, družina, itn.)? Kako se kažejo ti problemi?
 - Na kateri točki se po vaših izkušnjah ponudi pomoč družini v stiski oziroma kdaj vstopajo organizacije/institucije?
 - Se po vašem mnenju dovolj hitro pomaga družinam, ki se znajdejo v stiski? Lahko pojasnite?
 - Mlade v težki življenjski situaciji se pogosto povezuje s prestopniškim vedenjem in uživanjem substanc. Kakšna so vaša opažanja? Zakaj po vašem mnenju prihaja do uživanja substanc in konfliktov z zakonom? Opažate še kaj poleg prestopništva in drog?
5. Kakšne so potrebe mladih, s katerimi prihajate v stik?
 - Kakšne so potrebe na različnih življenjskih področjih (šola, vrstniki, družina, itn.)?
 - Kakšne so potrebe glede oskrbe, podpore in pomoči?
6. Imajo mladi pri vas pogosto predhodno izkušnjo institucionalne oskrbe? Lahko predstavite kakšen primer pomikanja mladih med institucijami?
 - Zakaj menite, da pride do tega?

- Kako v institucijah, s katerimi se mladi srečujejo, po vaših izkušnjah zaznavajo potrebe mladih?
 - Na kakšne način se odzivajo na težave in potrebe mladih?
 - Menite, da jim vsa ta bivanja omogočajo možnost kakovostnejšega življenja ali so lahko celo nova ovira?
7. Kako pridete v stik s temi mladimi?
- Kako navežete stik in vzpostavite odnos? Lahko opišete ta proces?
8. Kakšno pomoč lahko ponudite tem mladim?
9. Kam jih lahko napotite?
10. Kaj opazate, da primanjkuje v našem sistemu varstva mladih?
- Kako si predstavljate, da bi prišlo do sprememb?
 - Kakšne so ovire na poti do teh sprememb?